

II. MEŞRUTİYET VE ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TRABZON'DA KADIN

*Veysel USTA**
*Bahar USTA BAKI***

ÖZ

Sanayi toplumunun ürettiği kentleşme, aynı zamanda modernitenin de temelini oluşturmaktadır. Avrupa'da Toplumsal ve bireysel yaşamın her aşamasını hem derinden, hem de geniş bir açıdan sarsan ve değiştiren bu gelişme, özellikle 19. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Batılılaşma olarak da ifade edilen bu süreç Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de varlığını sürdürmüştür. Bu sürecin en önemli çabalarından biri, kadının kamusal alandaki varlığını sağlamak ve toplumsal yaşamı bu çerçevede şekillendirmek olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte daha organize bir şekilde sürdürülmeye çalışılan modernleşme çabası, bir taşra kenti olan Trabzon'da da karşılık bulmuştur. II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemini konu alan bu makalede, Trabzon'da kadın modernleşmesi süreci, merkez-çevre ilişkisi bağlamında irdelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kadın, Modernleşme, Batılılaşma, Asrileşme, II. Meşrutiyet, Erken Cumhuriyet Dönemi, Trabzon

WOMAN IN TRABZON IN THE SECOND CONSTITUTIONALIST PERIOD AND EARLY REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT

Urbanization brought by Industrial society forms at the same time the basis of modernism. This development that deeply and largely affected and changed every part of social and individual lives in Europe also affected the Ottoman State from the early 19th century onwards. This process called as "Westernization" continued its existence during the Tanzimat Reform Era, Constitutional Monarchy, and Republican period. One of the most important efforts of this era was granting the place of woman in the public space and the establishment of social life in this framework. During the era after the proclamation of Republic the modernization efforts were continued in a more organized way and this was reflected in the city of Trabzon, a rural

* *Okt.*, KTÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, TRABZON. veyselusta61@gmail.com

** *Arş. Gör.*, KTÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, TRABZON. bahaarus@gmail.com

province. In this study that deals with the Second Constitutionalist and the Early Republican Period, the woman modernization process was investigated within the framework of center-periphery relation.

Keywords: Woman, Modernization, Westernization, Becoming Modernized, II Constitutionalist Period, Early Republican Period, Trabzon

Giriş

Modernleşme; sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi, ticaretin yayılması aracılığıyla ekonomik bütünleşmenin oluşması, kırdan kente geçiş ile yaşanan zihinsel ve kültürel değişimi anlatan bir kavramdır.¹ 19. yüzyıl, Osmanlı bürokratik elitinin imparatorluğun yüzünü batıya çevirmeye başladığı yüzyıl olarak modernleşme tartışmalarının gittikçe hararetleneceği bir dönemin habercisi gibi de değerlendirilebilir. Siyasal sistem içinde ağırlığı iyice hissedilen bürokratik elitin öncülüğünde başlatılan değişim projesi; modernleşmenin batıya ulaşmakla gerçekleşebileceği görüşü üzerine oturtulmuştur. Devleti kurtarma amacıyla hareket eden bürokratik elit, modernleşmeyi batılılaşmayla eşdeğer görerek Osmanlı'da meşruiyet kaynağı haline gelen din faktörünün yerine, akli ve rasyonaliteyi ön plana çıkararak Batı'daki aydınlanmanın bir benzerini Osmanlı'ya taşıyabileceklerine inanmıştır.² Askeri/bürokratik elit, Osmanlı'nın ümmetçi toplumsal yapısını, rasyonalite ve akılçılık üzerine kurduğu cumhuriyet ideolojisi ile tasfiye etmiş ve bireyi merkeze alan bir 'milli kimlik' rejimi oluşturmuştur. Berktaş tam da bu noktada, Osmanlı'dan kopuşun ve uluslaşma sürecinin bir sembolü olarak 'kadın' meselesine değinmektedir.³ *Nasıl ki kadınların tecridi, kadınların kamusal alandan dışlanmaları şeriat döneminin göstergesi, en çarpıcı simgesi idi ise, şimdi de yasal olarak eşit yurttaşlar olmaları Cumhuriyet'in ayırt edici göstergesi oluyordu.* Dolayısıyla bir kimlik olarak kadın, 19. yüzyıl itibariyle sosyo-ekonomik, siyasal, hukuksal ve kültürel alanlardaki modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı dönüşüm ve değişim süreci içinde öne çıkmış tarihsel bir perspektif içerisinde ele alındığında, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e modernleşmenin en önemli ve en sancılı konularından biri olmuştur.⁴ Kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün temsil kabiliyeti, gerek modern gerek modern karşıtı çevrelerce tarafgirliğe zorlanmış ve araçsallaştırılmıştır. Bu çerçevede şekillenen modernleşme süreci, kadınlar açısından önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵

¹ Hale Biricikoğlu, "Türk Modernleşmesinde Kadın", *Second International Conference on Women's Studies*, 2006, s. 1.

² Ömer Çaha, *Sivil Kadın, Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum*, Ankara 2010, s. 104-105.

³ Fatmagül Berktaş, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. Ayşe Berktaş, İstanbul 1998, s. 4.

⁴ Nevin Yurdsever Ateş, *Yeni Harflerle Kadın Yolu/ Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, 2009, s. 1.

⁵ Biricikoğlu, *a.g.m.*, s. 1.

Batı'dan aktarılan modernleşme anlayışına bağlı olarak Osmanlı Devleti; siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk ve düşünce alanında ortaya çıkan değişimlerle yapısal bir dönüşüm geçirmiş, bundan Osmanlı kadını da etkilenmiştir.⁶ Tanzimat'tan sonra Osmanlı kentli kadınları, İslam'ın kadın konusunda getirdiği sınırları zorlamaya başlamıştır. Bu durum özellikle de Tanzimat Dönemi romanlarında karşılık bulmuş, bu romanlar vasıtasıyla kadının ikincil konumda kalmasında etkili olan nedenler sorgulanmış ve çözüme yönelik çıkarımlar sunulmaya çalışılmıştır.⁷ Öte yandan bu dönemde evlilik, boşanma, miras ve erkek vesayeti alanlarında yeni kazanımlar elde edilmiş; erken evlilik, başlık parası ve çok kadınla evlenme konularında önemli değişiklikler kaydedilmiştir.⁸ 1847'de kölelik ve cariyeliğin kaldırılması, 1857'de veraset haklarında kız ve erkek çocukların eşit hale getirilmesi gibi değişimler, batıdaki gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne yansımalarının ürünüdür. Devlet yöneticileri ve aydınlar arasında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında iyice belirginleşen fikir akımlarının kadına bakışında da önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Başlangıçta kadınların sosyal hayata dahil edilmesi ve gündelik hayat pratiklerinde kadınlara görünürlük kazandırılması çerçevesinde yürüyen tartışmalar, zamanla kılık kıyafet ve özellikle de tesettür konusu etrafında yoğunlaşmıştır. Bu tartışmalarda Batılılaşma yanlıları Batılılaşmayı bir bütün olarak algılayarak kadınların da giyim ve yaşam tarzıyla buna uyması, peçe gibi kıyafetlerden vazgeçmeleri gerektiğini savunurken İslamcı aydınlar bu yaklaşıma sert tepki göstermişlerdir.⁹ Batılılaşma yanlıları ile karşıtları arasındaki eğitim, çok eşlilik ve kılık kıyafet tartışmalarının yumuşak karnı, sembolik bir değer taşıması itibarıyla en sonuncusudur. Göle'ye göre bu durum, bir dizi kavram çifti üzerinden şekillenen bir çatışma alanıdır.¹⁰

“İslam/Batı, geleneksel/modern, farklılık/eşitlik, mahrem/nâmahrem gibi karşıtlıkları çevreleyen bu çatışmada kadının konumu belirleyicidir. Batıcılar için ‘cinsiyet eşitliği’ ve kadının özgürleşerek kamu yaşamına dahil olması ‘toplumsal gelişme’nin bir gereği iken, İslamcılar için kadınların ‘özel yaşamın, mahrem’in dışına çıkması, cemaat kurallarını çiğneyerek ahlaki bir çözülmeye yol açacak girişimdir.”

Şeriatın özel alana ait kıldığı, direkt sultan tarafından çıkarılan emirlerle kılık kıyafetine çeki düzen verilen kadının, kamusal alanda görünürlüğü tartışmaları yerleşik düzenin sorgulanmasına, hatta sarsılmasına işaret etmekteydi. Bu nedenle batılılaşma/modernleşme karşıtları kadını özel alan ile

⁶ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1996, s. 22.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Ülkü Eliuz, *Tanzimat Romanında Feminist Söylem*, Trabzon 2009, s. 38.

⁸ Şehmus Güzel, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İstanbul 1985, s. 872.

⁹ Melek Öksüz, “Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi”, *Turkish Studies*, C: 7/4, Yıl: 2012, s. 470. Makalede II. Meşrutiyet dönemi aydınları arasında yapılan tartışmalar geniş şekilde değerlendirilmiştir.

¹⁰ Nilüfer Göle, “*Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*”, İstanbul 2014, s. 49-50.

sınırlandırarak mevcut düzeni korumaya çalışırken modernleşme yanlıları ise kadını, kamusal alanda görünür kılma çabasıyla yeni toplumsal düzen içerisinde yeniden tanımlıyordu.

Osmanlı'nın modernleşme çabaları içerisinde değerlendirilebilecek en önemli tartışma alanlarından biri de eğitim meselesiydi. Osmanlı eğitim düzeninde kadınlar ancak bürokrat bir ailede ve konakta büyüdüyse eğitim alabiliyordu.¹¹ Kadınların cehaleti ve geriliğini Osmanlı toplumundaki gerilemenin nedeni sayan Batı'cı aydınlar, kadın eğitimi meselesi üzerinde de durmuşlar ve bu çabalar sonucunda 1842'de ebelik kursları, 1858'de ilk kız rüşdiyeleri, 1863'te ilk sanayi okulları ve 1870'te kız öğretmen okulu olan Darülmualimatların açılması sağlanmıştır.¹² 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, kızların eğitimine ilişkin yeni bir düzenleme getirmiş, bu bağlamda 1871-72'de İstanbul'da 8 kız rüşdiyesinde toplam 311 kız öğrenci öğrenim görür hale gelmiştir.¹³ Kadınlar, Şeyhülislam Mustafa Sabri'nin muhalefetine rağmen, 1915'te Darülfünun'da açılan üç şubede yüksek öğrenim görme imkanına kavuşmuştur.¹⁴

II. Meşrutiyet Dönemi Trabzon'da Kadın

Osmanlı modernleşmesinin önemli ayaklarından birini oluşturan kadın eğitimi, kadınların zamanla kamusal alanda yer almasına, hatta bu alanda dikkate değer bir sosyal hareket olarak ön plana çıkmasına yol açmıştır.¹⁵ Bu durum, kadınlar arasında örgütlenme/cemiyetleşme ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Tanzimat ve kısa süreli I. Meşrutiyet dönemlerinde emekleme sürecinden geçen kadın örgütlenmesi, asıl gelişmesini II. Meşrutiyet'in ilanından sonra göstermiştir. 1908-18 yılları arasında kurulan kadın cemiyetlerinin büyük çoğunluğu yardım amaçlı cemiyetler¹⁶ olmakla birlikte, bu cemiyetlerin bazılarının kadının eğitimine önem veren, çalışabileceği işyerleri açarak kadının geçim sorununa çözüm üretmeyi amaçlayan ve böylece uzun vadede kadın haklarına hizmet eden uygulamalarda da bulunması dikkat çekmektedir. Ülkenin ekonomik sorunlarına çözüm üretmek üzere yerli malı kullanmayı

¹¹ Ayşe Durakbaşı, "Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm", İstanbul 2012, s.128.

¹² Şirin Tekeli, "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C: 5, İstanbul 1983, s. 1192.

¹³ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Ankara 1991, s. 9-10.

¹⁴ Ferzan Türer, *Atatürk İnkılapları Açısından Türk Kadınının Sosyal ve Hukuki Durumu*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü 1988, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 76.

¹⁵ Çaha, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁶ Bunların önde gelenleri şunlardır: Cemiyet-i İmadadiye, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, Teali-i Nisvan Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Esirgeme Cemiyeti, Teali-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti, Donanma Muavenet-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Malumat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan, Şehit Ailelerine Yardım Birliği, Hizmet-i Nisvan, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi, Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyeti. Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960*, Ankara 1998, s. 38-44.

teşvik eden kadın dernekleri olduğu gibi, az sayıda da olsa, kadın haklarını savunan, kadınların kültürel olarak dönüşümünü sağlamak için kurulan cemiyetlere de rastlamak mümkündür. Bunlar arasında feminist kimliği ile dikkat çeken Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, yayın organı olan Kadınlar Dünyası aracılığıyla kadınların toplumsal yaşamını düzenlemek, bütünüyle modern bir gelecek oluşturabilmek için bilinçli anneler yetiştirmek, kadınların iş yaşamına girebilmelerini sağlayıp ilim ve irfanını yükseltmeyi amaç edinerek¹⁷ Osmanlı kadınlığına ulaşmayı hedeflemiştir¹⁸

İttihat ve Terakki hükümetleri tarafından da kadınları kamusal alana çekmek üzere desteklenmiş olan kadın hareketi,¹⁹ II. Meşrutiyet dönemi boyunca giderek artan sayısı ile etkisini arttırmayı sürdürmüştür. Özellikle Balkan Harbi sırasında İttihat ve Terakki'nin öncülüğündeki Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulan Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyeti,²⁰ ülke geneline yayılan kadın örgütlenmesiyle dikkat çekmektedir. Balkan Harbi'nden kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, toplumsal yaşamın yalnızca savaşa odaklanmasına neden olmuş, kadın hareketi de bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. 1914-1923 savaş döneminde kadın hareketinin daha çok yardım amaçlı faaliyet içinde bulunduğu görülmektedir. Zira bu dönemde, dönemin şartları gereği, esas amacı kimsesizlere yardım etmek ve kadınları örgütleyip eğitmek olan cemiyetlerin sayısı 1919'da 19'a ulaşmıştır.²¹

Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM'de zaman zaman kadın meselesi de gündeme gelmiş, ancak Meclis'te Osmanlı düzeninin korunmasından yana olan bir grup tarafından, kadın statüsünün düzeltilmesi çabalarına, yaşanan şiddetli tartışmalar sonunda, karşı konulmuştur.²² Nitekim 1921'de kadın ve erkek öğretmenleri bir kongrede bir araya getiren Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, bu nedenle TBMM'de gensoruya maruz kalmış ve uzun tartışmalardan sonra istifaya mecbur olmuştur.²³ Bu yüzden kadının hukuki statüsündeki köklü değişiklikler, bu tutucu muhafefetin tasfiyesinden sonra, ikinci TBMM tarafından gerçekleştirilebilmiştir.²⁴

Kurtuluş Savaşı'nın sonra ermesi ve Cumhuriyet'in ilanından sonra, Tanzimat'la başlayan yüzünü batıya çevirme süreci bu kez "*muasır medeniyet seviyesine ulaşma*" projesine dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle Osmanlı'nın batıcı anlayışı, Cumhuriyet Dönemi'nde radikal bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde kadın, bir yandan muasır medeniyete girişin anahtar sembolü olarak

¹⁷ Çakır, *a.g.e.*, s. 46-57.

¹⁸ Kadın derneklerinin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Çakır, *a.g.e.*, s.87-132.

¹⁹ Çaha, *a.g.e.*, s. 122.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazım Hikmet Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991.

²¹ Cihan Aktaş, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar*, İstanbul 2006, s. 132.

²² Tekkeli, *a.g.m.*, s. 1193.

²³ Kurnaz, *a.g.e.*, s. 126-127.

²⁴ Tekkeli, *a.g.m.*, s. 1193.

ön plana çıkarken, bir yandan da yeni toplumun kalkınmasında önemli bir beşeri kaynak olarak görülmüştür.²⁵ Cumhuriyet Dönemi modernleşme süreci içinde kadın hareketi, geçmiş yıllardaki mücadeleleriyle ciddi mesafe kaydetmiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun Halk Fırkası'na dönüştürülmesi çabalarının sürdürüldüğü bu günlerde Darülfünun'da toplanan kadın şurasına katılanlar siyasi teşkilatlanma fikrinde uzlaşmışlardı. Süreç, Haziran 1923'te Nezih Muhittin'in öncülüğünde Kadınlar Halk Fırkası adlı bir siyasal parti kurma girişimiyle sonuçlanmıştır.²⁶

II. TBMM döneminde cumhuriyet modernleşmesine dair hukuki düzenlemeler hız kazanmıştır. Bu süreç içinde, başta hukuk alanında olmak üzere kadın haklarıyla ilgili çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerle, bir ulus devlet olarak kurulan Cumhuriyet'in Osmanlı-İslam geleneğiyle bağlarını kesmek hedeflenmiştir. Bu bağlamda kadınlar, Türk toplumunu "çağdaş medeniyetler düzeyine çıkarma" projesinin taşıyıcıları olarak formüle edilmiştir. Bu konuda atılan adımlar başarılı olmuş, kadınların kamusal hayatta bütünleşmesini sağlayıcı sosyolojik ortam yaratılmıştır.²⁷ Başka bir ifadeyle, kadınları kamusal hayatta görünür kılan 'Türk kadın kimliği' tanımlanmıştır. Türk kadın kimliği; kendi 'öz' değerleri ile Batı feminizmini olumsuzlayan,²⁸ dişillikten azade ve fedakar,²⁹ eğitilmiş ve meslek sahibi³⁰ ve annelik gibi vasıfları içinde barındırmaktadır. Buradaki 'Türk kadın kimliği' vurgusu birbiriyle ilişkili iki bağlamda önemlidir. Bunlardan ilki, yukarıda Berktaş'dan aktarıldığı şekliyle bir ulus-devlet inşası sürecinde kadınların yeni rejimi sembolik olarak temsil etme yeteneği idi. Kadınlar, bu yeni rejimi temsil etme gücü üzerinden araçsallaştırılmaktaydı. Bir diğer husus ise Türk modernleşmesi sürecinde tartışılmalı Batılılaşmanın Gökalp'in de önemle üzerinde durduğu kültür ve uygarlık ikileminin, kadın meselesi üzerinden çözümlenmesidir. Öyle ki, Türk kadınının kültürel özellikleri öne çıkarılmakta ve Osmanlı öncesi Türk geleneklerinde kadının yeri, özcü vurgularla mitleştirilmektedir. Böylece Batı'nın 'akıl' ve 'rasyonalite'si üzerine kurulan rejim, kadın meselesinde sosyokültürel olarak 'öz'e döndüğünü ilan etmektedir.

Cumhuriyetin kurucu iradesi kadının kurtuluşunu, toplumdaki maddi ve manevi anlamdaki toplumsal ve kültürel dengelerin batı anlamında yeniden düzenlenmesinde görmüştür. Meşrutiyet dönemi uygulamalarını dikkatle izleyen Atatürk, Türk kadınının ikinci sınıf vatandaş statüsünden kurtarılması

²⁵ Çaha, *a.g.e.*, s. 133.

²⁶ Kaplan, *a.g.e.*, s. 140.

²⁷ Çaha, *a.g.e.*, s. 138-139.

²⁸ Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Dönemi'nde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve "Münevver Erkekler", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul, 1998, s.36.

²⁹ Serpil Sancar, "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi", *Doğu Batı*, Yıl:7, S: 29, Ankara 2004, s.202.

³⁰ Ayça Gelgeç Bakacak, "Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 44, Ankara 2009, s. 631.

gerektiğine, bunun için de tek çıkar yolun devletin yapısını; eğitim, hukuk ve kadın statüsü bağlamında değiştirerek akılcılığın ve laikliğin benimsenmesine karar vermiştir.³¹ Bu felsefe doğrultusunda adımlar atılmaya başlanmış ve cumhuriyet modernleşmesi sürecinin kılık-kıyafetle ilgili ilk düzenlemesi 25 Kasım 1925 tarihli yasayla gerçekleştirilmiştir. Şapka giyiminin yasalaşması, cumhuriyet rejiminin giyim-kuşamda batı tarzını örnek alması, rejim ideolojisini simgelemesi açısından önem arz etmektedir.³² Gereğesinde, “*aslında hiçbir öneme sahip olmayan başlık sorunu çağdaş uluslar ailesi içine girmeye kararlı Türkiye için özel bir değere sahiptir*” ifadesinin yer aldığı Şapka Kanunu ve 1926 yılı başında kabul edilecek Medeni Kanun’la, kadınların kamusal alana çıkışının psikolojik ortamı hazırlanmıştır.³³ 17 Şubat 1926’da kabul edilen Medeni Kanun’la eski hukuk tamamıyla tasfiye edilerek yeni bir hayat ve hukuk anlayışı getirilmiştir.³⁴ Kadın erkek eşitliği çerçevesinde ve bireysel haklar bağlamında kadınlar lehine önemli düzenlemeler getiren Medeni Kanun’la birlikte Türk kadını toplumsal yaşamdaki yerini almaya başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde kadınlara ilişkin en çok yankı uyandıran düzenleme, kadınlara seçme-seçilme hakkının tanınması olmuştur. Dönemin siyasal rejim arayışlarının bir parçası olarak değerlendirilen bu gelişme, yalnızca kadınlar açısından anlam taşıyan bir gelişme olarak değil, aynı zamanda rejimin demokratikleşmesinin de bir işareti olarak görülmüştür.³⁵ Kadınların siyasal hakları, çıkarılan yasalarla 1930’da yerel düzeyde, 5 Aralık 1934’te ise genel düzeyde verilmiştir. Arkasından 1935 yılında yapılan seçimlerde yüzde 4,5 düzeyinde bir oran teşkil eden 18 kadın milletvekili meclise girmiştir.³⁶

Ülkenin siyasal merkezinde meydana gelen bu değişiklikler çevreyi temsil etme bağlamında Trabzon’da da önemli gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmelerden biri kadınların seçme ve seçilme hakkı kazanmasının hemen ardından yapılan seçimlerde Trabzon’dan bir kadın adayın meclise girmeye hak kazanmasıdır. Tek parti dönemi itibarıyla bu seçimlerin demokratik niteliği tartışmaya açık olsa da meclise ilk kadın milletvekili gönderen iller arasında yer alması nedeniyle Trabzon’un sembolik olarak da önemli olduğu vurgulanmalıdır. Doğu vilayetlerini temsil etmesi ve modernleşme dönemi sürecinde merkeze eklenme çabası olarak da değerlendirilebilecek olan bu önemli gelişmeye sahne olan Trabzon, konu açısından verimli bir çalışma sahası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat Dönemi’nde yapılan ıslahat ve reformların etkisiyle kadınların hak arama mücadelesinin Cumhuriyet’e uzanan kazanımları, aynı

³¹ Türer, *a.g.t.*, s. 118-119.

³² Aktaş, *a.g.e.*, s. 162.

³³ Çaha, *a.g.e.*, s. 140.

³⁴ Kaplan, *a.g.e.*, s. 172.

³⁵ Türer, *a.g.t.*, s. 132.

³⁶ Çaha, *a.g.e.*, s. 142.

zamanda büyük bir toplumsal ve zihinsel kırılmaya da işaret etmektedir. Tanzimat Dönemi'nde daha çok peçe, çokeşlilik ve eğitim hakkı ile başlayan kadın tartışmalarının, Cumhuriyet Dönemi'nde siyasal seçim haklarının kazanılması ile kat ettiği yol azımsanamayacak ölçüde önemlidir. Elbette bu hakları talep edenler ve bu haklar için mücadele edenlerin toplumun ayrıcalıklı zümresine mensup olduğu düşünüldüğünde elde edilen kazanımların kapsayıcılığı ile ilgili bir şüphe kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ancak büyük toplumsal kırılmaların uzun vadede toplumsal gerçekliğe dönüşebileceği kabulüyle, kadın hakları bağlamında atılan bu adımların günümüzdeki etkilerini gözlemek mümkündür.

Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Trabzon'da Kadın

Önceki döneme göre II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirilen eğitim seferberliği sonucunda Trabzon vilayetinde de okullaşma oranında önemli gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Eğitimin değişik kademelerine ilişkin açılan okulların yanı sıra kadınların eğitimi için 1891'de açılan Trabzon Merkez İnas Rüşdiyesi, önemli bir dönüm noktası oluşturmaktadır. 1899-1900 eğitim-öğretim yılında iki kadın öğretmenle 45 kız öğrenciye eğitim veren okulun müfredatında nakış dersinin bulunması,³⁷ Trabzon'da kadın istihdamına yönelik ilk eğitim girişimi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte 1902 yılı istatistiklerine göre Trabzon merkez sancağında mevcut 55.600 kadın nüfusun %5'inin, 58.480 erkek nüfusun ise %17'sinin okuma biliyor olması, kadın eğitimindeki yetersizliği ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nin resmî yayını olan salnamede verilen bilgide "*nüfus-ı mevcudeye nisbetle yüzde kaç okuduğu*"³⁸ ibaresinin yer alması, bunların okuma-yazma bildiklerini değil yalnızca okur olduklarını düşündürmektedir. Söz konusu oranlardaki kadınlarla erkekler arasındaki ciddi farklılık, her ne kadar kadın eğitimine dair bir ilerleme kaydedilmiş olsa da kültürel dönüşümlerin maddi dönüşümlere kıyasla daha uzun vadede gerçekleştiği düşünüldüğünde, zihniyetlerdeki muhafazakarlığın varlığını sürdürdüğüne işaret etmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde merkezde iveme kazanan modernleşme hareketi, taşraya da yansımıştır Trabzon örneğine bakıldığında, kadınların cemiyet hayatında daha etkin rol alması düşüncesinin giderek benimsendiği anlaşılmaktadır. Meşrutiyet'in ilanının birinci yıldönümünde (23 Temmuz 1909) Ali Rıza Pulathaneli'nin sahipliğinde ilk sayısını yayımlayarak sembolik açıdan meşrutiyetçi (aydınlanmacı) anlayışa mensup olduğunu vurgulayan Kehkeşan dergisi de Trabzon'da bu görüşü destekleyen neşriyat arasında yer almıştır. Dergide Behram Nail tarafından kaleme alınan "*Nisvan, Tekamül-i Nisvan*" adlı yazıda, Avrupa ve Amerika parlamentolarında kadınların da bulunuşunun önemi vurgulanmaktadır. Kadın

³⁷ Hüseyin Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi*, C:1, İstanbul 2008, s. 46.

³⁸ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1902*, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 2008, s. 677.

vekillerin hemcinsleriyle müşterek çalışma içinde bulunmaları hayranlık ve memnuniyetle karşılanarak benzer uygulamanın Osmanlı'da da olmasını temenni eder ifadelerle yer verilmiştir.³⁹ Bu anlayışı destekler mahiyette bir uygulamayla dergide kadınların yazı ve şiirleri de yayımlanma imkanı bulmuştur.⁴⁰ Aynı yıllarda Trabzon'daki aydınlardan biri olan Hafız Zühtü Efendi, yerel basında kaleme aldığı *Okumak Yazmak ve Kadınlar* başlıklı bir yazıda Trabzonlu kadınlara hitaben, toplumun yarısını oluşturan kadınların okuma-yazma öğrenmesinin zorunluluğundan söz etmiştir. Kadınların insanlık aleminin tarlası, çocukların şefkatli yetiştiricisi ve öğretmeni olduğunu belirten yazar, onların iyi bir eğitim görmesinin çocukların yetişmesine önemli katkı sağlayacağını vurgulamıştır. Bazı cahil kesimlerin “kadınların okuması ve yazması caiz değildir” şeklinde ilme, fenne aykırı ve affedilmesi mümkün olmayan batıl bir anlayışa sahip olduğu belirtilen yazıda, toplumun yarısını oluşturan kadınların eğitimden yoksun bırakılmasının aslında bütün toplumu cezalandırmak anlamına geldiği ifade edilmiştir. Görüşünü desteklemek üzere Hazreti Aişe'ye ait bir söze de atıfta bulunan yazar, Osmanlı dönemindeki kadın şairlerden de bahsederek Trabzon'da mevcut bir adet kız okulunun sayısının en az üçe çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır.⁴¹ Bu konudaki duyarlılığını sürdüren yazar, daha sonra yazdığı başka bir yazıda Darülmuallimatların sayısının artırılmasına dikkat çekerken⁴² bir sonrakinde ise anaların çocuk terbiyesindeki önemini okuyup yazmaktan geçtiğine dair ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur.⁴³

II. Meşrutiyetin ilânının hemen ardından İttihat ve Terakki Fırkası'nın kongresinde alınan kararlardan biri; maarif, ticaret, sanat, ziraat ve diğer alanlarda ilerleme ve gelişmenin sağlanması için valilerin görevlendirilmesi ve bilgilendirilmesidir.⁴⁴ Bu sayede parti, hem ülke düzeyinde teşkilatlanacak, hem de parti kontrolünde kurulacak cemiyetler aracılığıyla halk tabanı oluşturulacaktı. Alınan bu kararlar doğrultusunda yapılan çalışmalar, ülkenin başka yörelerinde olduğu gibi Trabzon'da da çeşitli cemiyetlerin kurulmasına neden olmuştur.

Yasal olarak örgütlenmesine rağmen henüz açıkça siyasal yaşama katılmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından, Kanun-ı Esasi'nin tam olarak uygulanmasını temin amacıyla 27 Temmuz 1908'de Trabzon Terakki

³⁹ Hüseyin Ayaz, “II. Meşrutiyet Dönemi Trabzon Basımından Bir Örnek: Kehkeşan Dergisi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, Bahar 3013, s. 90.

⁴⁰ Nezihe, “Menekşe”, *Kehkeşan*, No: 8, 1 Teşrinisani 1325, s. 108; Nermin, “Kadın Mektupları”, *Kehkeşan*, No: 23-24, 10 Temmuz 1326, s. 15-16.

⁴¹ Hafız Zühtü, “Okumak, Yazmak ve Kadınlar”, *Vatan Hediyeşi*, Trabzon 1329, s. 30-31.

⁴² Hafız Zühtü, *a.g.e.*, s. 116.

⁴³ Hafız Zühtü, *a.g.e.*, s. 116.

⁴⁴ *Feyz*, No:32, 27 Teşrinisani 1908.

ve Teali Cemiyeti'nin kuruluşu gerçekleştirildi.⁴⁵ Kulübün nizamnamesinde; ticaret, ziraat, sanayi ve maarif gibi konulara ağırlık verilmesi,⁴⁶ kütüphane oluşturularak yayın yapılması gibi hususların öncelikli hedefler arasında yer alması, geniş kitlelere ulaşma isteğinin göstergesidir.

Nitekim yalnızca bu cemiyetin kurulmasıyla yetinilmeyerek toplumun değişik katmanlarına hitap edecek nitelikte başka kulüp ve cemiyetlerin açılması da kısa sürede gerçekleştirilmiştir. Bunlardan; Terakki-i Maarif Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Osmanlı Kulübü, Kasım 1908 son-larında,⁴⁷ Hamamizade İhsan Bey'in başkanlığını yaptığı Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü ise 30 Kasım 1908'de⁴⁸ açılmıştır.

Bu bağlamda dikkat çeken en önemli gelişme, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki siyasi egemenliğinin son unsuru olan Makedonya coğrafyasına yönelik olarak Balkan devletleri ittifakınca başlatılan saldırı sonrasında meydana çıkmıştır. Balkan faciası olarak tarihe geçen savaşta Bulgar ordusunun İstanbul önlerine kadar gelmesi ve payitahtı tehdit etmesi üzerine İstanbul'da kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından, içinde Halide Edip Hanım'ın da bulunduğu bir Hanımlar Heyeti oluşturulmuştur. Ordunun her türlü ihtiyacının karşılanması için yardım toplamak üzere oluşturulan Hanımlar Heyeti'nin bir şubesi de Trabzon'da kurulmuştur. Dönemin Trabzon valisinin hanımının başkanlığında kurulan bu cemiyet, Trabzon'da yaptığı iki toplantıda cephedeki askerlere ve ailelerine gönderilmek üzere ciddi miktarda para toplamıştır. Toplantıda, valinin eşi, Trabzonlu Şair Hamamizade İhsan Bey'in eşi, Dava Vekili Eyübzade Ömer Fevzi Efendi'nin eşi birer konuşma yapmıştır.⁴⁹ Hiç kuşkusuz Trabzon'daki bu gelişme, yardım cemiyetleri aracılığıyla da olsa kadınların toplumsal hayata katılımı noktasında dikkate değer bir gelişmedir.

Milli Mücadele'den Medeni Kanun'un Kabulüne Kadar Trabzon'da Kadın

Önemli kısmı modernleşmeci (pozitivist) İttihat ve Terakki geleneğinden gelen Milli Mücadele'nin merkez ve taşra kadrosu da cemiyetleşme yolunu, toplumsal tabana ulaşmanın en etkili yöntemi olarak görmüştür. Bu

⁴⁵ Kudret Emiroğlu, "Trabzon'da Jön Türkler", *Trabzon 1989*, Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, s. 55. Mesut Çapa tarafından söz konusu Cemiyet'in açılışını Aralık 1908 olarak verilmektedir. Bkz. Mesut Çapa, "Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü", *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1993, C:19, S: 113, s. 47.

⁴⁶ Mesut Çapa, *a.g.m.*, s. 47.

⁴⁷ *Feyz*, No: 24, 25 Teşrinievvel 1908.

⁴⁸ *Feyz*, No: 33, 1 Kanunuevvel 1908, Bu konuda geniş bilgi için bkz. Melek Öksüz, "Trabzon Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2007, S: 2, s. 55-65.

⁴⁹ Veysel Usta, "Balkan Harbi'nde Trabzon: Trabzon Gönüllüleri ve Yardımlar", *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu 16-18 Mayıs 2006*, C: 1, Trabzon 2011, s. 303-311.

bağlamda Trabzon'da da bir takım faaliyetler dikkat çekmektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Rus işgalinin sona ermesinden sonra, 1918 yılı başlarında şehre geri dönen ve çoğu yüksek öğrenimli olan Trabzon gençlerin öncülüğünde 1920 yılında Trabzon Muallimler Cemiyeti kurulmuştur. Kuruluşa öncülük eden ve ilk başkanı olan Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu) Bey'in kaleme aldığı tüzükte cemiyetin amaçları arasında "*öğretim, eğitim işlerinde gelecek kuşakların modern irfan ve milli düşünce ile cihazlanmaları*"nın da yer alması,⁵⁰ cemiyetin modernleşme eğilimini ortaya koymaktadır. Kuruluşundan bir süre sonra, gençliği belli ilgi alanları çerçevesinde bir arada tutmak üzere 20 Ocak 1921'de İdman Ocağı, 17 Şubat 1921'de ise İdman Grubu adlı iki spor kulübünün kurulmasına da vesile olan Muallimler Cemiyeti, 6 Eylül 1922'de adını ve kapsamını değiştirerek Trabzon Muallimler ve Muallimeler Cemiyeti'ne dönüşmüştür. Kendisine bağlı olarak Tamim-i Musiki Cemiyeti kurmuş, okuma-yazma, edebiyat ve dans kursları gibi sosyal faaliyetlerle⁵¹ asri/modern hayatın öncülüğünü yapar hale gelmiştir.

Milli Mücadele döneminde kurulan Muallimler Cemiyeti'nin içinden çıkan İdman Ocağı ve İdman Grubu kulüpleri, en azından merkezi hükümetin modernleşmeyi vulgarize edecek kurumlarının oluşmasına kadar Trabzon'da modernleşmenin öncüsü ve yükünü çeken yapılar olmuştur. Kulübün tüzüğünde amacının, *Trabzon gençliğinin mükemmel-i bedeniye ve ruhiyesini temin etmek* olarak vurgulanması ve *aza-i fikriyenin Ocağın terakki ve tealisine fikren, kalemen ve ilmen katkı sağlamak* olarak belirlenmesi, İdman Ocağı'nın modernist bir anlayışın ürünü olarak kurulduğunu göstermektedir. İdman Ocağı ve İdman Grubu'nun yanı sıra 1923 yılında kurulan Necm-i Ati ve Gençler Birliği de aynı hedefe yönelen diğer spor kulüpleri olmuştur. Bunlardan özellikle Gençler Birliği, hem kuruluş amacı, hem kurucuları, hem de faaliyetleri açısından diğerlerine göre, spordan çok sanat ve edebiyatla ilgilenmesi bakımından farklılık göstermektedir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra, Muallimler Cemiyeti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Tamim-i Musiki Heyeti'ni bünyesine alarak keman, ud, kanun gibi enstrümanların icrasını öğretmek üzere kurslar açması da kulübün farklılığına işaret etmektedir. Kulübün kurucu ve yöneticileri arasında, Trabzon'da Bolşevik eğilimli bir gazete çıkarmakta olan Esat Ömer Eyyubi'nin de yer alması ve Öğretmen Okulu grevinde gençlerle yakın ilişki içinde bulunması dikkat çekici diğer bir husustur. Bu kulübün Trabzon'un asrileşmesi çabalarının odak merkezlerinden biri olarak görüldüğü, 1925 yılında Yeniyol gazetesinde yayımlanan anket çalışmasında da vurgulanmıştır.

Türkiye'de gazete yayımlayan ilk spor kulübü olan Necm-i Ati'nin de

⁵⁰ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon 2004, s. 104-105.

⁵¹ Çapa-Çiçek, *a.g.e.*, s. 106-108.

Trabzon'da modernleşme sürecine önemli katkı yaptığı anlaşılmaktadır. İlk sayısı 1928'de yayımlanan gazetenin amacı, Trabzon gençliğini belirli bir hedefe yöneltmek ve eğitmek olarak belirlenmiştir. Yüksek öğrenimini Rusya'da gören ve Bolşevik eğilimleri nedeniyle uzun süre gözlem altında tutulmuş bir aydın olan Halit Rıfki (Kulaç) Bey, Necm-i Atı gazetesindeki yazısında, gençlik ve cemiyet ilişkisi üzerinde durarak asrileşmenin itici gücünün gençlik olduğuna işaret etmiştir. 31 Aralık gecesi düzenlenen yılbaşı balosu, kulübün "*asrileşme*" çabalarının ürünü olarak görülmüş, kulüp orkestrasının iki haftada tepeden tırnağa kadar cazband kesildiği bilgisi de gençlerle paylaşılmıştır.⁵² Kulübün güzel sanatlar alanında da Trabzon kamuoyuna yönelik önemli faaliyetleri olmuştur. 1928'de düzenlenen kuruluş yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde Trabzon'da ulusal ölçekli bir resim sergisi açılması ve bu sergiye Trabzon dışından sanatçı ve sanatseverlerin katılımının sağlanması, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde spor kulüplerinin modernleşme sürecindeki rolüne işaret etmektedir.

Tanzimat'ın ilanıyla başlayıp II. Meşrutiyetle gelişen Osmanlı modernleşmesinin, kadınların eğitimi ve toplumsal yaşama katılması yönünde yarattığı birikimin de etkisiyle Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte kadınlara yönelik politikalarda önemli bir sıçrama yaşanmıştır. Henüz daha yolun başında olunmasına ve hukuk alanında düzenleme yapılmamış olmasına rağmen Cumhuriyet'in yarattığı iklim, ülkede yeni bir dönemin başladığını gösterir niteliktedir. Bu iklimin belki de Trabzon'daki simgesel zirvesi, 1925 yılında iki kadının ilk kez devlet memuru olarak göreve başlamış olmasıdır. Bunlardan Binnaz Hanım, Trabzon Posta Telgraf Baş Müdüriyetinde posta memurluğu, Vecihe Hanım ise aynı kurumda muhasebe katipliği görevlerine tayin edilmişlerdir.⁵³ Cumhuriyet Dönemi Trabzon'unda bu önemli gelişmenin, dönemin gazetelerinde haber sütunlarına taşınmış olması da durumun sembolik önemine vurgu yapmaktadır.

Modernleşme hareketinin merkezden çevreye aktarılabilmesini sağlayacak kurumların oluşturulmasından önce, Trabzon örneğinde de görüldüğü üzere spor kulüpleri ve cemiyetler üzerinden yürütülen faaliyetlerde merkez-çevre ilişkisine işaret eden yapılar dikkat çekmektedir. Nitekim İdman Ocağı'nın Kazım Karabekir'i, İdman Grubu'nun Mustafa Kemal'i, Necm-i Atı'nın İsmet İnönü'yü, Akçaabat Sebat İdman Yurdu'nun Trabzon Milletvekili Seniha Hızal'ı fahri başkanlığa kabul etmeleri de bu yapının sembolik uzantısına gönderme yapmaktadır. Zira isimleri sayılan kimliklerin, Cumhuriyet modernleşmesinin hem ideolojik, hem de icrai merkezinde yer almaları, kulüplerin de bu tür simgeler üzerinden mücadele ve rekabet etmeleri merkez-çevre ilişkisinin rolünü açıkça ortaya koymaktadır.

1890'lı yılların başından itibaren Vali Ali Bey'in katkılarıyla Trabzon'da

⁵² Halit Rıfki, "Kulüplerde Gençlik", *Necm-i Atı*, 1 Ocak 1928.

⁵³ "Trabzonlu İlk Hanım Memurlarımız", *Yeni Yol*, 1 Ekim 1925.

canlanmaya başlayan Türk tiyatro faaliyetleri, Cumhuriyet'in ilanından sonraki elverişli iklimi de arkasına alarak toplumsal yaşamda etkin olmaya başlamıştır. Nitekim Trabzon'da modernleşmenin öncülüğünü yapanlar tarafından başta Darülbedayi olmak üzere çeşitli tiyatro kumpanyaları şehre davet edilmiştir. Bu bağlamda Darülbedayi topluluğu, 1924 sonbaharıyla 1925 ilkbaharında iki kez Trabzon'a turne düzenlemiş her ikisinde de birer aylık süreyle oyunlar sahnelemiştir. Muhsin Ertuğrul yönetimindeki Darülbedayi topluluğunun Trabzon'da dikkatini çeken en önemli olgulardan biri Trabzon kadınının durumuna ilişkindir. Kadınların tiyatroya ilgisinin diğer Anadolu şehirlerine kıyasla iyi düzeyde olduğunu belirten Muhsin Bey bir gazeteye verdiği demeçte, Trabzon kadınlarının beraberlerinde kocaları veya erkek kardeşleri olmaksızın yalnız başlarına tiyatroya gelmediklerinden yakınmıştır. Ertuğrul, şehre dair tespitini, *“Avrupa'nın daha birçok tiyatro şehirlerinde oynanmayan, oynansa bile zevk duyulmayan İbsen, Beramoson, Andriyef'in, Türkiye'nin bir vilayet şehri olan Trabzon'da temsil edilmesi ve alaka ile seyredilmesi düşüncelerde büyük bir inkılab olacağına alamettir. Trabzon'da teessüfle kaydedilecek yegâne nokta, memleket kadınlarının bu fikir inkılâbına la-kayd ve bigâne kalmasıdır”* şeklinde sürdürmüştür. Trabzon kamuoyunda ciddi tartışma ve tepkilere de neden olan bu demeç,⁵⁴ bir anlamda şehrin sosyolojik yapısına dair gerçekliğe işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle, her ne kadar cumhuriyet ve devrimler süreci olumlu bir iklim yaratmış olsa da, sosyolojik evrilme için henüz zamanın erken olduğu görülmektedir.

Nitekim 1925 yılının aynı aylarında yerel gazetelerden birinde yayımlanan *Kadınlarımızda Atalet* başlıklı yazı da dönüşümün yetersizliğine işaret etmektedir. Yazıda; Türk devriminin amacının Türkiye'yi maddi ve manevi açıdan yükseltmek olduğu belirtilerek henüz nitelik bakımından olmasa da nicelik olarak toplumun yarısını oluşturan kadınlara önemli görevler düştüğü vurgulanmıştır. Ülkenin bazı yörelerinde kadınların görevlerinin bilincinde olarak toplumsal yaşamda aktif roller üstlendikleri, halbuki Trabzon'da durumun henüz beklenen seviyede olmadığı belirtilmiştir. Yazı, üzerlerine düşen ulvi görevi hakkıyla yerine getirebilecek zeka ve yeteneğe sahip olduğu belirtilen Trabzon kadınlığının, üstündeki ataletin (tembellik) nedenini açıklaması gerektiği ifadesiyle son bulmuştur.⁵⁵

Kadın modernleşmesi ve toplumsallaşması üzerine yazıların oldukça çoğaldığına tanıklık ettiğimiz bu dönemde Muhsin Azmi Bey'in kaleme aldığı bir makale, yerel basında konuya dair tartışmaları yoğunlaştırmıştır. Muhsin Azmi Bey yazısında, erkek egemen toplumda kadının toplumsal yaşama katılımı için yine erkeklerin çaba sarf etmesini ve bu bağlamda bir Asri Muaşeret Mahfeli oluşturulması gerektiğini dile getirmiştir. Bu görüşe karşı yazılan yazılardan birinde, asıl sorunun kadınları kendi cemiyetlerinin bir

⁵⁴ Muhsin Ertuğrul, “Trabzonlular Hangi Oyunları Seviyorlar“, *Vakit*, 11 Haziran 1925.

⁵⁵ “Müşahede ve Mülameze: Kadınlarımızda Atalet”, *Yeni Yol*, 4 Mart 1926.

parçası olarak görmeyen erkek egemen zihniyetten kaynaklandığını, bu anlayış devam ettiği sürece böyle bir mahfil kurulsa bile sonucun değişmeyeceğini, zira bunlara göre kadının toplumsal yaşama girecek düzeyde tahsil ve terbiye almadıklarının savunulduğu ifade edilmiştir.⁵⁶ Konuya dair görüşlerini dile getiren diğer bir yazar ise kadının toplumsal yaşam alanındaki görünür-lüğünün giderek artması gerektiğini, bunun ülkenin bazı büyük kentlerinde gerçekleştirildiğini, bu gelişmenin çağın reddedilemez gereklerinden biri olduğunu vurgulayarak Trabzon'da kadın-erkek beraberliğini sağlamanın en önemli araçlarından birinin sinema ve tiyatro olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Kadının Cemiyetteki Rolü başlıklı başka bir yazıda ise kadının toplumsallaşması önündeki engeller irdelenmiş, bu sorunun kadını yalnızca bir anne olarak kabul eden zihniyetten kaynaklandığı, bu zihniyet değişmediği sürece sorunun sağlıklı bir zemine oturtulamayacağı vurgulanmıştır.⁵⁸ Bu ve buna benzer yazılardan da anlaşılacağı gibi 1925 yılı Trabzon'da kadın meselesinin en fazla tartışıldığı dönem olmuştur.

1925 yılında Trabzon'da modernleşme hareketinin bulunduğu nokta üzerine yapılan değerlendirmelerden biri de Yeniyoil gazetesinin düzenlediği bir anketle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Modern/asri hayatın yerel basındaki en önemli destekçisi/taşıyıcısı rolünü üstlendiği anlaşılan Bekir Sükuti Bey'in yönetimindeki Yeniyoil, şehrin aydınları üzerinden "*Şehrimizin Umran ve Asri Hayatına Dair*" adlı bir anket çalışması yapmıştır. Söz konusu anketin niçin ve ne şekilde yapıldığı gazetede ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Buna göre gazete yönetimi tarafından şehrin münevverleri tarafından cevaplanmak üzere hazırlanan 9 soruluk anket kağıdı ilgililere teslim edilmiş ve doldurulduktan sonra toplanmıştır. İlgililerin verecekleri cevapların birbirlerinden etkilenmemesi için de anketler gazetede toplandıktan sonra yayımlanarak kamuoyu ile paylaşılmıştır. Dokuz sorudan oluşan anket, Haziran 1925 tarihi itibarıyla Trabzon'un mevcut durumu ile aydınların gelecekte beklediklerini anlamaya yardımcı olur niteliktedir.⁵⁹

⁵⁶ A.C. "Asri Muaşeret Mahfeli Meselesi", *Yeniyoil*, 21 Nisan 1925.

⁵⁷ C.T., "Trabzon'da Teceddüd Hareketleri", *Yeniyoil* 2 Mayıs 1925.

⁵⁸ Kadının Cemiyette Mevkii, *Yeniyoil*, 12 Mayıs 1925.

⁵⁹ Anketin amacı ve yöntemine dair gazetede yapılan açıklama şöyledir: "İçinde yaşadığımız güzel ve fakat bakımsız şehrimizin umran, tarz-ı hayat hususunda ne halde olduğu ve nasıl olması lazım geldiği hakkında Trabzon'da bulunan münevveranın, gençliğin ihtisaslarını, fikirlerini yoklamak ve bu yoklayıştan memleket hesabına birçok faide temin eylemek maksadıyla dokuz suallli bir anket açtık. Açılan bu anketimiz, şehrimizde çok iyi bir hüsn-i kabul gördü. Birbirine münasebeti bulunan fakat yekdiğerinden ayrı ayrı cevaplar alması lazım gelen anketimizde aldığımız cevapları bugünden itibaren sırasıyla neşr ediyoruz. Anketimizi hususi olarak açmaktan maksadımız ise düşüncelerin şahsi ve samimi olunması içindir. Eğer gazete ile açılmış olsa idi herkes birbirinden iktibas eder veya ilham almış olurdu ki bu da matlup gayeyi temin etmemiş olacaktı. Şehrimiz umran ve asri bir hayata kavuşması için Trabzon efkar-ı münevveresinin neler hisseylediğini, neler düşündüğünü gelen cevaplardan öğrenmiş olacağız. Bir araya toplanılan fikirlerin neşri hitam bulduktan sonra mukayesesini de karilerimizin hadde-i tedkikine arz edeceğiz. Eğer bu teşebbüsümüz Trabzonumuz hesabına bir

- 1-Trabzon'u tabiat ve umran nokta-i nazarından nasıl görüyorsunuz?
- 2-Umumi mahiyette kadınlarımızda, erkeklerimizde seviye-i içtimai hususunda ne gibi bir intibamız var?
- 3-Trabzon'da gençlik ve ihtiyarlık cereyanından ne anlıyorsunuz?
- 4-Bugünkü Trabzon gençleri hakkında irfanen, muaşeretin, içtimaen, alelhusus, alelumum ne gibi bir intibamız var?
- 5-Trabzon'a nazari ve ameli şekilde asri hayat nasıl girer, hangisi evvel girmelidir?
- 6-Gençlik teceddüd ve tekâmül hususunda neler bilmeli ve yapmalıdır?
- 7-Muhafazakârlık ruhunu bugünkü şeraite, yani icabat-ı harsiyeye göre asrileştirmek neye vabestedir, bu kabil midir? Evvela nereden başlanmalıdır?
- 8-Kadın dünyasıyla erkek dünyasını birleştirmek hususunda ne düşünüyor ve bu cereyan hakkındaki fikriniz, düşünceleriniz nedir?
- 9-Trabzon'un asri bir şehir olmak için, asri bir hayata kavuşmak için en acil, en mühim ne gibi ihtiyaçları vardır?

Trabzon yerelinde yapılan ilk sosyolojik çalışma niteliği taşıyan anket sorularından, Yeni Yol gazetesinin modernleşme/asrileşme konusunda nasıl bir rol üstlendiği görülmektedir. Anket sorularında öne çıkan husus, kadın-erkek eşitliği ve ilişkileri ile gelenek-modernite mücadelesinin hangi zeminde yürütülebileceğini öğrenmek olmuştur. Muhafazakârlık ruhunun moderniteye dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğinin de sorgulandığı ankette dönüşüme nereden ve nasıl başlanacağı da anlaşılmaya çalışılmıştır.

Gazetenin söz konusu anket sorularını cevaplaması için ilk başvurduğu kişinin, henüz Trabzon'da adı öne çıkmamasına rağmen yaklaşık bir yıl sonra yayımına başlayacağı Çalığışu gazetesi ile kadın hareketi ve modernleşmenin öncülüğünü ele alacak Şefika Münir Hanım olması tesadüf olmasa gerektir. Şefika Münir'in seçilmesinde, Sorbon'da üniversite tahsili yaptıktan sonra Trabzon Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği olan ve Mustafa Kemal'in Eylül 1924'teki Trabzon ziyaretinde mihmandarlığını yapan eşi Münir Hayri Bey'in etkisi ve katkısı olduğu açıktır. Zira Münir Hayri Bey, anket çalışmasının yapıldığı tarihlerde Trabzon'a turneler düzenleyen Darülbeydi topluluğunun sahnelediği oyunlar hakkında yazdığı tanıtım/eleştiri yazılarını Yeni Yol gazetesinde yayımlayarak,⁶⁰ sanat üzerinden bir tür modernite temsilciliği de yapmaktaydı.

Şefika Münir, anket sorularına verdiği cevapta Trabzon kadınına, fitri istidat açısından zeki, bilgili, kabiliyetli, ailesine bağlı, sanat zevkine sahip olarak tanımlamakla birlikte kendi içlerine dönük yaşadıkları için yeteneklerini geliştirme imkanı bulamadıklarını ifade etmiştir. Genç kızların eğitim yetersizliğine vurgu yapan Şefika Münir, gençliği yükseltmek için yüksek

faide temin edebilirse hem karilerimiz ve hem biz memnun olacağız.” *Yeni Yol*, 19 Haziran 1925.

⁶⁰ Münir Hayri, “Trabzon'da Darülbeydi: Bekâr Ali Bey”, *Yeni Yol*, 24 Mayıs 1925.

münevver ve fedakar anneler yetiştirmekle işe başlamak gerektiğini belirtmiş, devrim hareketlerinin hiçbir ülkede yalnızca teorik düzlemde yaşanamayacağı, mutlaka uygulama sahasında da kendisini göstermesi gerektiğine işaret etmiştir.

Kadınların annelik vasfı vurgusu, kadın hakları mücadelesi bağlamında düşünüldüğünde sıkça referans alınan bir konudur.1860'ların sonundan başlamak üzere İstanbul'da çeşitli dergi ve gazete eklerinde kadınların annelik üzerinden tanımlandığını görmek mümkündür. 1868'de *Terakki* gazetesinin kadınlar için çıkarılan *Terakki-i Muhadderat*, 1875'te *Ayine*, *Vakit*, *Murebbi-i Muhadderat* gibi dergi ve mecmualarda kadın, 'iyi anne' ve 'iyi eş' tanımlamaları üzerinden inşa edilmekteydi⁶¹ Kadioğlu'na göre geleneksel ve modern sembolik bir anlama sahip kadın, birey ve yurttaş değil; anne ve eş olarak tanımlanıyordu.⁶² Modernleşme düşüncesinde kadının kamusal alanda görünür kılınmasının işaret ettiği en önemli nokta; aile ve toplumsal alan çifti içerisindeki cinsiyet rollerinin yeniden dağıtılmasıdır. Kadın, daha duygusal ve enformel ilişki biçimlerinin alanı olarak aile içerisinde tanımlanırken; erkek ekonomi, siyaset gibi toplumsal kurumların formel yapıları içerisindeki alana hakim kılınmaktaydı. Sancar'a göre bu, modernliğin ayırarak sınıflandırma pratiği tamamen 'cinsiyetlendirilmiş' bir düzene işaret etmekteydi.⁶³ Dolayısıyla annelik, cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi ve meşrulaştırılmasında araçsal olarak kullanılması sebebiyle günümüz feminist çevrelerde ciddi bir tartışma konusu olsa da modernleşme dönemi bağlamında bir 'farkındalık' ve 'var olma' iddiası idi.

Ancak Şefika Münir'in başını çektiği bir grup Trabzonlu kadının bu farkındalığın da ötesine geçerek o güne oranla daha radikal sayılabilecek bir değerlendirmeye Trabzonlu erkeklerde gördükleri en önemli sorunun eşlerine ve ailelerine yeterince zaman ayırmamaları olduğunu, erkeklerin kadınları, kocalarının işlerini gören ve çocukları yetiştiren bir makine gibi gördüklerini, bu durumun kadınları içten içe yanan bir alev gibi tazyik ederek aile hayatını yıktığını belirtmişlerdir. Muhafazakarlık ruhunun asrileşmeye engel olamayacağını, zira geçmişin geriye döndürülmesinin mümkün olmadığını, gelişme ve değişimin doğanın temel yasası olduğunu, bu nedenle gençlerin gözlerini geleceğe çevirmesi gerektiğini ifade eden Şefika Münir; kadın dünyasıyla erkek dünyasını birleştirmek için erkeklerin aralarına kadınları kabul etmeleri gerektiğini ve böylece kadının hürmete layık bir varlık olduğunu öğrenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Trabzon halkının cesur, yetenekli ve mert olduğunu, buna karşın mutaassıp bir yapıya sahip bulunduğunu belirten Şefika Münir, bu

⁶¹ Zehra Toska, "Haremden Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri-Gündemleri ve Öncü Kadınlar", *Defter Dergisi*, S: 21, (2012), s.120-121.

⁶² Aysel Kadioğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul 1998, s.89-100.

⁶³ Serpil Sancar, "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi", *Doğu Batı*, Yıl:7, S: 29, Ankara 2004, s. 201.

şehrin asri hayata kavuşmasının yegâne yolunun, gençliğin azim ve kararlılığına bağlı olduğunu belirterek anket sorularını cevaplamıştır.⁶⁴

Hem Muallimler Cemiyeti, hem de Türk Ocağı başkanı olarak bu dönemde Trabzon'da Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinin öncülüğünü yapan eğitimci Mustafa Reşit Bey de söz konusu anketi uzun açıklamalar yaparak cevaplayanlardan biridir. Gençlerle ihtiyarlar arasındaki asrılık ve muhafazakârlığın doğal bir sürecin ifadesi olduğunu belirten Mustafa Reşit Bey, gençlerin verdiği mücadelenin zaman içinde yaşlılar tarafından da kabul edildiğine vurgu yapmıştır. Bu değişimde, gençler tarafından kurulan çok sayıda cemiyetin rolüne işaret edilerek geçmişte sokaklarda işsiz gezen gençliğin artık çeşitli istihdam alanlarında iş bulmasının önemine dikkat çekilmiştir. Toplumsal yaşamda kadın erkek ayırımının doğal olmadığı üzerinde duran Mustafa Reşit Bey, bilgisiz, servetsiz, beceriksiz olursa iktisaden esir konumunda bulunacak kadınların mutlaka çalışma hayatına katılarak özgürlüğüne kavuşmaları gerektiğini, bunun için de önceliğin kadın eğitime verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ona göre muhafazakârlıktan modernleşme sürecine geçiş, toplumsal yaşamın maddi ve manevi bütün unsurlarında yapılacak düzenleme ve atılacak adımlarla gerçekleşebilecektir.⁶⁵

Anket sorularının başka bir muhatabı olan Trabzon Posta, Telgraf ve Telefon Başmüdürü Edip Bey, Trabzon'u sıkıca kapanmış perdeler altında solmuş, bakımsız ve masum bir genç kıza benzeterek karmakarışık saçlarının taranması, gözlerine sürmeler çekilmesi, yakışır modern giysiler giydirilmesi, bol hava ve neşe verilmesi halinde önünde diz çökülüp yalvarılacak bir mabut olur diye tanımlamıştır. Geleneksel ve moderne ait sembolik anlamlar kullanılarak Trabzon şehri bir kadın bedenine benzetilerek modern kadın tanımı yapılmış ve bu haliyle bir cazibe merkezi yaratılarak kadın bedeni nesneleştirilmiştir. Trabzon'da kadınların en önemli sorunlarının herhangi bir cemiyetleri olmadığı için cemiyet hayatından yoksun kalmaları olduğunu belirten Edip Bey, muhafazakâr kesimleri yeni gelişmelere alıştırmamanın zorlukları üzerinde durarak doğa kanunlarının gelişme ve ilerlemenin dinamiği olduğunu belirttikten sonra elektriğin, mum ışığının titrek ve uyutucu ışığı önünde rahatsızlık duymayacağı örneğiyle ifade etmiştir. Trabzon gençliğinin hayalperest olmaktan çok maddiyatperest olduğuna dikkat çeken Edip Bey, Trabzon gençliğini, ibda' etmek (yaratmak), pişva etmek (önder olmak), muhitinin fevkine (çevresinden üstün) çıkmak hassaları (özelliği) tamamıyla inkişaf edememiştir tespiti de yapmıştır. Bu her yerde, bidayette (geçmişte) olduğu gibi bir takım ananevi mensubiyetlerin, i'tiyatların (alışkanlıkların) neticesi olduğu tespitiyle birlikte Trabzon gençliğinin kurduğu çok sayıda cemiyetin, gelişme arayışından kaynaklandığına işaret etmiştir. Yazar, muhafazakârlıkla modernite ilişkisini Spencer'den yaptığı "*fikir, basitten*

⁶⁴ *Yeni Yol*, 29 Haziran 1925.

⁶⁵ *Yeni Yol*, 19, 21, 22 Haziran 1925.

mürekkebe, maddiden maneviye hareket etmelidir” alıntıyla izah ederek gelişmenin önce şekilden başladığını ve zamanla ruha indiğini belirtmiştir. Yazarın bu referansı, modernleşmenin pozitivizmle (bizdeki karşılığı aydınlanma) organik ilişkisini ortaya koyarken aslında Türk modernleşmesinin düşünce sistematığına de işaret eder niteliktedir. Bu bağlamda muhafazakârlığın da zamanın değişmelerinden etkilenmek zorunda olduğunu, nitekim 30-40 yıl önce şalvar giyen babalarımızın bugün ceket, pantolon giyip kravat taktıklarını, ileride çocuklarımızın da bizi muhafazakâr bulacaklarını ifade etmiştir. Kadının yalnız doğurucu bir varlık olmadığını, büyütücü, yapıcı, yönlendirici, yükseltici bir kudrete sahip bulunduğunu, Trabzon’daki asrileşme hareketinin ancak kulüp ve cemiyetlere kadın mesaisinin girmesiyle sağlanabileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Trabzon’da yapılması gerekenleri; belediye bahçesini modern bir şekilde yeniden düzenleyerek kadın ve erkeklerin birlikte oturabilecekleri hale dönüştürmek, şehirdeki stadyum eksiğinin giderilerek tenisi desteklemek, başta Türk Ocağı ve Gençler Birliği olmak üzere kulüp ve cemiyetlere kadınların kaydedilmesi ve buradaki faaliyetlere aktif şekilde katılımlarının sağlanması, bu kulüp ve cemiyetlerde kadınların okuma, öğrenme, hayatı ve dünyayı tanımlarına imkân sağlanmalıdır şeklinde belirtmiştir.⁶⁶ Cemiyetlerin bu kadar vurgulanmasının dönemin koşullarıyla ilgili olduğu açıktır. Modernleşme yanlısı düşünürlerin en önemli sosyalizasyon aracının eğitim olduğu kabul edilirse de cemiyetlerin toplumun sosyalizasyonu için adeta bir eğitim kurumu gibi görev üstlendiğini söylemek de mümkün görünmektedir. Anket sorularını cevaplayan ve bununla da yetinmeyerek Trabzon’da asrileşme konusunda bir makale yazacağını belirten Trabzon Posta, Telgraf ve Telefon Başmüdürü Edip Bey’in cevaplarında Spencer’e de atıfta bulunması onun evrimci ve ilerlemeci bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Yeni Yol’un anketine cevap verenlerden biri de Doktor Hasan Şükrü Bey’dir. Trabzon’u doğası güzel, ancak medeniyetin girmediği bir şehir olarak niteleyen Hasan Bey, kadın-erkek ilişkilerinde oldukça geri olduğunu, gençliğin asrileşmek istemesine rağmen yaşlıların mutaassıp, mağrur, konservatör ve dedikoducu olduklarına vurgu yapmıştır. Trabzon gençliğinin mevcut durumunun hemen her açıdan oldukça geri olduğu, gelişmenin temelini teorik eğitimden geçtiğini, toplumun öncelikle teoriye değişime hazırlanması gerektiğini belirten Dr. Hasan Bey, gençlerin mutlaka bir yabancı dil bilmeleri gerektiğini, sıkça Avrupa seyahatleri yapmalarını önerdikten sonra muhafazakârlık ruhunun Trabzon’dan silinmeyeceğini, bu nedenle muhafazakâr gençlerin ancak asrileştirilmesiyle değişimlerinin sağlanabileceğini ifade etmiştir. Erkek-kadın ilişkilerinde temel değişimin erkeklerde yaşanması gerektiği, bunun için basına önemli görevler düştüğü vurgulandıktan sonra Trabzon’da bu tür bir gelişme ve değişimin başladığı belirtilen ankette,

⁶⁶ *Yeni Yol*, 30 Haziran 1925.

sorunun temel dinamiklerinden birinin belediye olduğu, belediye yönetiminin asri gençlerden oluşması gerektiği, Ankara ve İstanbul'un bu lokomotif güç sayesinde asrileşme sürecinde ciddi mesafe aldığı tespitiyle anket sorularını cevaplamıştır.⁶⁷

Trabzon'da modernleşmenin temel dinamiklerinden olduğuna işaret edilen Gençler Birliği Kulübü Başkanı Kemal Bey de *Yeni Yol*'un düzenlediği ankete cevap verenler arasındadır. Kemal Bey'e göre Trabzon'da elli yıl öncesine göre herhangi bir gelişme yoktur. Kadınların on yıllık bir süreçten itibaren çalışma yaşamına katılmalarında gözle görülür bir gelişme yaşandığını belirten Kemal Bey, bunun sebebini, Rus işgali yıllarında yaşanan muhacirlik sürecinde çok sayıda kadının İstanbul'a gitmesi ve burada İstanbullu kadınlarla ilişki kurmalarına bağlamıştır. Trabzon'daki gençlik ve ihtiyarlık cereyanına dair soruya; gençlik ve ihtiyarlığın yaşla ilgili olmadığı, ilim, fen ve muşeret gibi hususlarda batıyı örnek alanların genç sayılabileceği cevabını veren Kemal Bey, Trabzon'da bu tür insanların mevcut olmasına rağmen hızlı bir değişim için sayılarının yetersiz olduğuna işaret etmiştir. Dönüşüm için gerekli çoğunluğu sağlayabilmenin, gençliğin bir cephe halinde hareket etmesinden geçtiğini, bununla birlikte Trabzon'un mevcut durumunun İzmir'le eşit olduğunu belirten Gençler Birliği Kulübü başkanı, asrileşmenin teoriden önce günlük yaşama girmesinin önceliğine vurgu yapmıştır. Asrileşme/modernleşmenin batının ürünü olduğunu, ancak uygulamada yörelerin ruhuna uygun olan unsurların alınması gerektiğini belirten Kemal Bey, bu iş için asıl görevin sahilde oturan gençlere düştüğünü, kendilerini iyi yetiştirmiş sahil gençlerinin zaman içinde iç kesimlere geziler düzenleyerek bilgilerini paylaşımlarıyla dönüşümün sağlanabileceğini vurgulayarak anket formundaki soruları cevaplamıştır.⁶⁸

Trabzon'un *asri bir şehir* haline getirilmesi için tespit ve görüşlerine başvurulmuş Darülbeydi topluluğuna yöneltilen anket sorularına verilen cevaplar da ilgi çekicidir. Darülbeydi sanatçılarına göre, bütün ülkede olduğu gibi Trabzon'da da muhafazakârlıkla asrilik arasında mücadele yaşanmaktadır. Bu mücadeleden mutlaka gençliğin temsil ettiği asriliğin galip çıkacağı, zira içinde bulunulan zaman ve iklimin muhafazakârlık ruhunun uzun süre yaşayamayacağını gösterdiği belirtilmiştir. Sanatçılara göre artık içinde bulunulan süreçte kadın ve erkek dünyası el ele ve baş başadır ve her sahada birlikte yürümelidir. Bu yürüyüşte gelenek, taassup ve telkinler önemsenmemeli, eğitimde ikilik ve çalışma hayatında ayrılık terk edilmelidir. Darülbeydi topluluğunun Anadolu turnelerine çıkmasındaki temel amacın bir eğitim okulu olan tiyatro aracılığıyla modernitenin halkla buluşturulmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir. Bu dönüşümün uzunca bir zaman alacağını da vurgulandığı ankette, bu sürecin hızlanabilmesi için öncelikle asri bir dimağa sahip olan

⁶⁷ *Yeni Yol*, 3 Temmuz 1925.

⁶⁸ *Yeni Yol*, 8 Temmuz 1925.

genç, çalışkan ve cesur idarecilere ihtiyaç duyulduğu tespitinde bulunulmuştur.⁶⁹

Bu anketin ortaya koyduğu en can alıcı husus, modernleşmenin merkezden çevreye doğru yaygınlaşabileceği ve asıl dinamisinin gençlik olduğudur. Görüşlerine başvuru alan kişilerin değerlendirmelerinde dikkat çeken diğer bir husus ise, modernleşmenin ekonomik kalkınma ve sanayileşmeyle ilişkisinden çok yalnızca kültürel bir değişim olarak algılanmasıdır ki bu yaklaşım, görüşlerine başvuru alan kişilerin seçkinci/aydınlanmacı bir zihniyete sahip olduklarına işaret etmektedir.

Yukarıda bahsi geçen anket çalışmasının aktarım ve değerlendirmelerine göre, Cumhuriyet'in ilanının üzerinden iki yıl gibi bir süre geçtiği dikkate alındığında, 1925 yılı itibarıyla Trabzon kadınları arasındaki modernleşme ivmesinin beklentilerin gerisinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bireysel girişimler olarak görülebilirse de Trabzon kadınlarının toplumsal yaşama katılmalarında giderek yükselen bir grafik olduğu da görülmektedir. Nitekim Mayıs 1925'te bir gurup Trabzonlu kadının şehirde bir Himaye-i Etfal (Yetim Çocuklar) Hanımlar şubesi kurmak için valiliğe başvurmaları, bu tespitimizi doğrular niteliktedir.⁷⁰

1925 yılı Trabzon kadını için oldukça hareketli bir yıl olmuştur. Her ne kadar Cumhuriyet'in modernleşme idealinden yeterince hisse almadıklarına dair bazı eleştirilere maruz kalsalar da bu yıl içinde modernleşmeye yönelik ciddi adımlar da atılmıştır. Bu adımların en önemlilerinden biri, içinde öğretmenlerin de bulunduğu kadınların *Trabzon Asri Hanımlar Cemiyeti* adlı bir cemiyet kurma girişimidir. Konuya dair gazete sütunlarına yansıyan haberlerden cemiyetin amacı, "*himayeyi etfale yardım, tayyare için erkekleri taziyik ederek harekete geçirmek, yardıma muhtaç kadınları, kızları, çocukları himayeleri altına alarak onlara azami destek sağlamak, fakirliğinden dolayı evlenemeyen kadın ve kızları evlendirmek, fuhşun önüne geçmek için azami faaliyet göstermek, eğitimden mahrum kalan kızların okumaları için çareler aramak, hastalık ve cahillikle mücadele etmek, asri yaşayış temin etmek, erkeklerin baskı ve esaretine engel olmak, çalışma hayatında erkeklerle eşit durumda olduklarını göstermek, erkekler gibi parkta, sinemada, seyranda bulunabilmek hakkını almak için çalışmak, yaşam tarzında sadeliğin temini için asrın ilmi, fenni, mefkûresini kabul ederek benimsemek ve Trabzon kadınlık âleminde asrî bir inkılap yapılmasına dair çalışmak*" olarak belirlenmiştir. C. Ş. rumuzuyla kaleme alınan yazıda Trabzon kadınlarının bu girişimi, ciddi, önemli ve gelecek nesiller için kurtuluş olarak değerlendirilmiştir. Girişimin hayata geçmesi halinde Trabzon'a yeni bir hayat verileceği, erkeklerin kör ve inat taassuplarının kadınlar tarafından ancak içten yıkılabileceği vurgulanan yazı; dünyanın gidişatının değiştiği günlerde kadınların artık gözünü dünyaya kapayan, korkak tabiatlı ve erkeklerin eğlence aracı olmaktan

⁶⁹ Darülbedayi Heyet-i Temsiliyesinin Cevabı, *Yeni Yol*, 23 Haziran 1925.

⁷⁰ "Himaye-i Etfal Hanımlar Şubesi", *Yeni Yol*, 25 Mayıs 1341

çıkıp gerçek benliğine kavuşması temennisiyle sona ermektedir.⁷¹

Yazıda iki husus dikkati çekmektedir. Birincisi, Trabzon kadınları arasında asrileşmek/modernleşmek amacıyla, başka bir ifadeyle toplumsal yaşamın bütün alanlarında var olmak üzere örgütlenme ihtiyacı hissedilmiş olmasıdır. İkincisi ise kadınların yapacağı örgütlenmenin, erkekler tarafından destekleniyor olmasıdır. Her iki yaklaşım da merkezdeki iklimin taşraya yansımaları olarak düşünülebilir. Zira aynı yıl içinde, Osmanlı modernleşmesinde fren vazifesi gören tekke ve zaviyeler kapatılmış; Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal tarafından kılık kıyafette modernleşme girişimi başlatılarak 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'da şapka giyilmesi teşvik edilmiştir.

Şapka Kanunu'nun TBMM'de 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilmesine rağmen Mustafa Kemal tarafından 24 Ağustos 1925'te Kastamonu'da başlatılan hareket giderek Anadolu'ya yayılmaya başlamıştı. Anadolu'nun değişik yörelerinde çeşitli tepkilere neden olan kılık kıyafet devrimi, daha yasanın çıkmasından evvel başlanılan alıştırmaya sürecinde bile Trabzonlular tarafından hızla benimsenmişti. Nitekim Mustafa Kemal'in bu konudaki önderliğini de kendileri için bir emir ve çağdaşlığın gereği olarak değerlendiren Trabzonlular, gazetelerde konuyla ilgili yazılar yazmaya başlamışlar ve bu şekilde yasayı halka yaymayı amaçlamışlardır. 1925 yılı Ekim ayında Yeniyol gazetesinde şapkanın nasıl giyileceği ve medeni kisve ile yapılacak olan muşeret edepleri hakkında yazılar yayımlanmaya başlanmıştır.⁷² Bu tür faaliyetler kısa sürede etkisini göstermiş, Trabzon halkı şapka devrimine, henüz yasa çıkmadan önce hazır hale gelmişti. Nitekim söz konusu yasanın çıkmasından yaklaşık onbeş gün önce, 7 Kasım 1925 tarihinde Trabzon Polis Müdürü Hidayet tarafından fes, kalpak ve başlık giyilmesinin meni hakkında karakollara ve karakollar vasıtasıyla bilimum heyet-i ihtiyariyeye şu tebligatta bulunulmuştu. "*Üç güne kadar bilimum ahalinin şapka tedarik edeceği, bu süre sonunda her kimde fes, başlık ve kalpak görülürse zabıta tarafından toplanacak, şapka tedarik edemeyenler başı açık bulunacaktır*"⁷³ ibaresinin duyurulduğu bu tebligattan sonra şehirde hummalı bir hareketlilik başlamıştır. Konuya ilişkin 8 Kasım'dan itibaren halkın büyük çoğunluğu terzilere, şapka mağazalarına şıtab ederek şapka siparişi vermişlerdi. Dönemin Yeniyol gazetesinde yer alan başka bir haberde söz konusu yasanın Trabzon'da yarattığı etki şu şekilde ifade edilmektedir:

"Dünkü gün yapılan bu tebligat üzerine halkımızın hemen hepsi terzilere, şapka mağazalarına şıtab ederek şapka siparişi vermişlerdir. Nihayet iki gün sonra karnavalvari başörtüsünden kurtularak baştan aşağı şehrimiz halkı medeni serpuşla göreceğimize dolaylı memnun bulunuyoruz."

⁷¹ C. Ş., "Trabzon Asri Hanımlar Cemiyeti", *Yeniyol*, 12 Haziran 1925.

⁷² Hikmet Öksüz-Veyssel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Haturatı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon 2008, s.200.

⁷³ *Yeniyol*, 10 Kasım 1925.

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla kılık kıyafet devrimine uyum ve benimsenme konusunda Trabzon'da herhangi bir olumsuz gelişme yaşanmadığı gibi “*bu uygulamanın ardından külhanbey kıyafetinin ilgası hakkında da ikinci bir emrin verilmesini çok temenni ederiz*” ifadesinin yer alması,⁷⁴ bu konuda Hükümetten yeni beklentilerin de olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim dört gün gibi kısa bir süre içinde Trabzonluların yüzde doksanının şapka giydiği, geriye kalanının ise şapka tedarikinden sonra bu çağdaş (modern) uygulamaya katıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁵ Kuşkusuz bu durum, yalnızca kılık-kıyafet kanununun öngördüğü yaptırımla açıklanamaz. Çünkü Trabzonluların daha önceki gelişmelerde de görüldüğü üzere bir diğer özelliği, kendi rızalarıyla benimsemediklerinin zorla benimsetilemeyeceği şeklindedir. Bu durum dikkate alındığında kılık kıyafet devriminin Trabzon'da uygulanmasında Trabzonluların Türk devrimlerine destek verme isteklerinin önemli bir etken olduğu söylenebilir. Nitekim hem Milli Mücadele, hem de Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen devrimler aşamasında Trabzon Türk Ocağı başkanı sıfatıyla önemli bir rol üstlenen Mustafa Reşit Tarakçıoğlu kılık kıyafet devrimlerinin Trabzon'daki uygulamasını şu şekilde aktarmıştır.⁷⁶

“Trabzon ahalisi gerek şalvar ve zıpka yerine pantolon, fes yerine kasket ve şapka giyip örtünmek ve gerekse okullardaki Arapça ve Acemce derslerin kaldırılması hususlarında herhangi bir isyan hareketi görülmemiştir. Hatta yıllar yılı akraba arasında bile kadın erkeğin yan yana gelmemiş olduğu halde yeni gidişe uyarak kadınlı erkekli toplantılar yapılmış, yüzünü amcaoğulları gibi yakınlarına bile göstermeyen Trabzon kadını çarşafı, peçeyi atmış, şeref ve ciddiyetini koruyarak sosyeteye karışmıştır.”

Trabzon kadınlığının inkılaplarla olan ilişkisini yukarıdaki şekilde tespit eden Tarakçıoğlu, başkanı olduğu Türk Ocağı'nda Cumhuriyet modernleşmesini halka yaymak üzere konferanslar düzenlemeyi sürdürmüştü. Nitekim 2 Ekim 1925'te inkılap hareketlerini desteklemek üzere kadınlı-erkekli ilk toplantı yapılmış, Trabzon Lisesi Coğrafya Öğretmeni Mustafa Mümtaz Bey tarafından cumhuriyet rejiminin türlü yönlerini anlatan bir konferans verilmiştir. Toplantıya, Ocaklıların şapka kullanmaları, kadınların da çarşaf ve peçeyi atarak şapka ve manto giyerek sosyal hayata alıştırmaları kararlaştırılarak son verilmiştir.⁷⁷ Bu konferanstan sonra Türk Ocağı tarafından bu tür konferansların sürekli olarak yapılması kararı alınmıştır. Bu bağlamda, 26 Ekim 1925'te Maarif Müdürü Celil Bey tarafından “*tesettür*” hakkında bir konferans verilmiş ve 20. asırda tesettürün gereksiz olduğu ifade edilmiştir.⁷⁸ Türk modernleşmesine dair konferans serisine 27 Kasım'da Lise Müdür

⁷⁴ *Yeni Yol*, 8 Kasım 1925.

⁷⁵ *Yeni Yol*, 10 Kasım 1925.

⁷⁶ Öksüz- Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu...*, s.196-197.

⁷⁷ Öksüz- Usta, *a.g.e.*, s. 200.

⁷⁸ Zehra Arslan, *Trabzon Türk Ocağı (1925-1931)*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2008, s. 29.

Muavini Mustafa Muhtar Bey tarafından verilen “*İnkılâbımızın Manası*” adlı konuşmayla devam edilmiştir.⁷⁹

1920 yılında kurulan Muallimler Cemiyeti’nin kuruluşundan itibaren şehirdeki hemen bütün “*teceddüd*” faaliyetlerinin başında yer alan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, bu tutumunu Türk Ocağı başkanı olarak sürdürdüğü gibi, yine başkanı olduğu Muallimler Birliği’nin sözcüsü olmak üzere bir mecmua da yayımlamaya başlamıştır. İlk sayısı Nisan 1926’da çıkan mecmuanın çıkış amacında yer alan; *âlî, tâlî tahsil görmüş ve mesleki bir terbiye almış kadın ve erkekten mürekkep münevver bir zümrenin cemiyeti olan muallimler birliği*” ifadesi, kadın-erkek eşitliğine vurgu yapar niteliktedir. Yine aynı yazıdaki “*meslek erbabını, müterakki memleketlerdeki mürebbiliğin tekâmüllerinden, inkılâplarından haberdar etmek, ilim ve usul itibarıyla şayan-ı istifade olan meslek erbabından bilumum mürebbileri müstefid kılmak*” ifadesinden de mecmuanın aydınlanmacı ve inkılâpçı bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır.⁸⁰ Mecmuanın Mayıs 1926 tarihli ikinci sayısında, Trabzon’un Halide Edibi olarak ün yapmış ve Türk Ocağı’nda medeni kanun ve kadın hakları konusunda bir konferans vermiş olan Süreyya Hulusi Hanım’ın fôtr şapkalı bir fotoğrafı ile altyazısında “*Türk Ocağı’nun piyanisti ve memleketimizin kıymetli inkılâpçı hanımı muallim Süreyya Hulusi Hanım*” ibaresinin yer alması;⁸¹ hem Mustafa Reşit Bey’in, hem de mecmuanın modernist/aydınlanmacı siyasi duruşunu açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan 25 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan ve erkek kıyafetine dair hükümler içeren kanunun yayımlanmasından çok kısa bir süre sonra Süreyya Hulusi Hanım’ın modern kıyafeti benimsemesi, Trabzon kadınlığının modernleşmeye ve modernleşmenin kadına ilişkin duruşunu simgelemesi açısından da dikkat çekmektedir. Aslında bir erkek giysisi olan şapkanın bir kadın tarafından taşınması da yine kadın/erkek eşitliğini vurgulayan sembolik bir duruma gönderme yapmaktadır. Bu tutum ve davranışıyla Trabzon kadınlığının modernleşme sürecindeki öncüsü olan Süreyya Hulusi Hanım, 1926’da Ankara’da toplanan Muallimler Kurultayı’na katılarak Trabzonlu kadın öğretmenleri temsil etme görevini de üstlenmiştir. Ankara’da Başbakan İsmet

⁷⁹ Arslan, a.g.t.,s. 30

⁸⁰ *Trabzon Muallimler Birliği*, Yıl:1, S: 1, Nisan 1926, s. 2.

⁸¹ *Trabzon Muallimler Birliği*, Yıl:1, S: 2, Mayıs 1926, s. 9.

İnönü tarafından da kabul edilerek görü-şülen Süreyya Hanım, aynı günlerde Tayyare Meydanı'nda yapılan uçuş eği-timlerine Trabzon heyeti temsilcileriyle birlikte katılmakla, merkezi idarenin kadın modernleşmesi sürecindeki yerini de almıştır.⁸²

Bununla birlikte sayıları az da olsa Trabzon'da asri/medeni kıyafetlerin giyilmesine tepki gösteren bir kesimin de var olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle dinî inanışları gereği şapka giymeyi reddeden kesimin ikna edilmesi amacıyla, kimi din adamlarının açıklamalarından da yararlanılmıştır. Dönemin Yeniyol gazetesi bu konuya özel bir önem vermiş, Trabzonluların yakından tanıdıkları bir sima olan Eskişehir Temyiz Mahkemesi üyesi Ömer Lütfü Bey'in şapka hakkındaki görüşlerini sütunlarına taşımıştır. "Serpuş ve İman" başlıklı yazıda, Ömer Lütfü Bey'in kendisiyle görüşen bir gazeteciye verdiği beyanatta, İslam dininin "*ahkâm-ı aklıyeye*" önem verdiğini, aklın kabul etmediği bir hususun İslam'ın "*harim-i ismetinde*" yeri olmadığını izah ettikten sonra herhangi bir serpuş şeklinin imanla münasebeti olmadığını açıklamıştır.⁸³ Ömer Lütfü Bey'in İslam fıkına göre, başı açık veya serpuşla namaz kılmanın herhangi bir sakıncası olmadığına⁸⁴ dair diğer bir açıklamasını da okurlarıyla paylaşan gazete, inançları gereği şapka giymekten kaçınanları ikna etmeye çalışmıştır. Şapka başlıklı başka bir yazıda ise şapka giyilmemesinin gerekçesi üzerinde durulmuş, şapka ile din ve iman arasında herhangi bir ilişki olduğuna dair bugüne kadar İslam tarihi ve şeriatla uğraşanlar tarafından dikkate değer bir görüş ortaya atılmadığı belirtilmiştir. Şapka karşıtlığı yapanların halkı daima zulmet içinde bırakarak din ve iman ticareti yapmak isteyen mutaassıplar olduğuna ve bunların kıyafet ve şekilde yapılan değişiklikleri eski tarihlerden bugüne kadar bir küfür ve iman meselesi yaptıklarına işaret edilmiştir.⁸⁵ Aynı gazetede Server Ziya tarafından yazılan yazıda da taassubun asrileşme karşısındaki direncine değinilerek, yeni serpuşlar etrafında yükselen dedikodulardan, inkılâbın önünü kesmek için pusu bekleyen düşmanlardan en mühiminin taassup olduğunu ispat ettiğinden söz edilmiştir.⁸⁶ Öte yandan her ne kadar şapka kanunu ile erkeklerin ya başlarının açık olması veya şapka giymeleri öngörülmesine ve bu kanunda kadınlara dair herhangi bir hüküm yer almamasına rağmen, özellikle resmi kurumlarda görev yapan kadınların da modern kıyafetler giymesi teşvik edilmiştir. Bazen bu teşvik edişin daha öte noktalara taşındığı, başka bir ifadeyle uygulama esnasında kraldan çok kralcılarının var olduğu görülmektedir. Nitekim 26 Ekim 1925'te Trabzon'da bir anaokulu açılış törenine şapka giymeden katılan bazı kadın öğretmenlerin milli eğitim müdürü tarafından ikaz edilerek bu tür

⁸² *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, CHP Evrakı, 490.01/323.1331.1.

⁸³ *Yeniyol*, 16 Haziran 1925.

⁸⁴ *Yeniyol*, 1 Temmuz 1925.

⁸⁵ *Yeniyol*, 3 Ekim 1925.

⁸⁶ *Yeniyol*, 12 Ağustos 1925.

törenlere şapkasız katılamayacaklarının hatırlatılması,⁸⁷ bu tür örneklerden biri olsa gerekir. Münferit sayılabilecek bu tür tepkilere rağmen Trabzon'da şapka uygulaması kısa sürede büyük bir kabul görmüştür

Ülkenin değişik yörelerinde söz konusu devrimlere yönelik çeşitli tepkilerin ortaya çıkmasına rağmen Trabzon'da görülen bu benimseniş, Mustafa Kemal'in de dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim kendisini Trabzon'a davet etmek üzere 1925 sonbaharında Ankara'ya giden Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişi Şevket Bey'den bilgi alan Mustafa Kemal, Trabzon'daki gelişmelerden memnun olmuş ve Şevket Bey aracılığıyla Trabzonlulara şu mesajı göndermiştir:⁸⁸

“Trabzonluların tazimatını arz için bugün münci-i azam Reis-i cumhur Gazi Paşa hazretleri tarafından kabul buyrulmak lütuf ve şerefine nâil oldum. Muhterem Trabzon halkının hissiyat-ı tazimkârânesini arz ve tekrar Trabzon'u teşrif-i devletleriyle ihya buyurmalarını istirham ettim. Trabzon'un necib ve hassas halkına bilmukabele selam-ı devletlerinin tebliğini emr ve irade ve ilk fırsat zuhurunda şirin ve güzel Trabzon'u tekrar ziyaret ve teşrif buyuracaklarını vaat buyurduklarını tebşir eylerim. Arz ve tebliğ buyrul-masını rica ve Cumhuriyet Bayramını tebrik ederek cümleyi kemâl-i hürmetle selamlarım efendim.”

Mustafa Kemal'in de Trabzon'a ikinci bir ziyaret gerçekleştirmek istemesine rağmen genç Cumhuriyet'in ilerleyişini engellemek, hatta rejimi değiştirmek amacıyla doğuda meydana gelen başkaldırıları bu arzusunu uzunca bir süre daha gerçekleştirmemesine neden olmuştur.

Medeni Kanun'dan Siyasal Hakların Kazanılmasına Kadar Trabzon'da Kadın

Özellikle 1926 yılında Medeni Hukuk'un kabulüyle başlayan kadın haklarının önündeki engellerin kaldırılması süreci, ardından çıkarılan diğer yasalarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle Cumhuriyet modernleşmesinin önündeki en önemli engel olan hukuk sorunu çözülmüştür. Her ne kadar kadınlar, medeni hukuk ile bireysel haklar açısından erkeklerle aynı statüye kavuşmuş olsalar da henüz seçme ve seçilme hakkını elde edememişlerdi. Zira bu konu, TBMM'de hem 1923'te yapılan 17. oturumda görüşülen seçim kanunu, hem de 1924 Anayasası'nın kabulü sırasındaki oturumlarda görüşülmüş, ancak kadınların seçme ve seçilme hakkına dair herhangi bir sonuç alınamamıştı. 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Türk Medeni Kanunu, her ne kadar bazı maddeleri ile kadını erkek karşısında ikincilleştirse de kadınlar açısından önemli gelişmeler de sağlamıştır. Bireysel haklar konusunda ciddi kazanımlar elde edilmiş, sosyal hayata katılım teşvik edilmiş olsa da seçme ve

⁸⁷ *Yeni Yol*, 27 Ekim 1925.

⁸⁸ *Yeni Yol*, 31 Ekim 1925.

seçilme hakkı konusunda süreç yavaş ilerlemiştir.⁸⁹

Kadınların seçme ve seçilme hakları bağlamında birtakım örgütlenmelerin de varlığından bahsetmek mümkündür. Sözgelimi bu hakkın tanınması için 1924'te Türk Kadınlar Birliği kurulmuş ve bu birlik 1927'de tüzüğüne eklediği bir madde ile “kadınlar için siyasi haklar sağlamayı” kendisine esas hedef seçmiştir.⁹⁰ Merkezi iktidarın talebi ve TBMM'nin kabulü ile yürürlüğe koyulan medeni kanunla birlikte merkez-çevre ilişkisi, bağlamında kadın hareketlerinde yeni bir ivme yakalanmıştır.

Trabzon örneğine bakıldığında bu konuda 1926 yılı içinde birkaç önemli gelişme yaşandığı görülmektedir. Bu gelişmelerden biri, Cumhuriyet modernleşmesinin öncü kurumlarından biri olan Türk Ocağı aracılığıyla gerçekleşmiştir. Türk devriminin neredeyse kurumsal açıdan tek entelektüel kurumu olan Türk Ocaklarının hemen bütün şubelerinde olduğu gibi Trabzon Türk Ocağı da bu konuda üzerine düşeni yerine getirmekten geri durmamıştır. 20 Kasım 1925'ten itibaren düzenli konferanslar düzenlenerek modernleşme ve devrimler konusunda Trabzonluları bilgilendiren Türk Ocağı, medeni kanunun kabulünden sonra ilk kez bir kadın konferansçı aracılığıyla bir konferans da verdimiştir. “Trabzon'un Halide Edibi” olarak da nitelenen Süreyya Hulusi Hanım, Türk Ocakları genel merkezinin kadınlara siyasi haklar verilmesi sırasında yapılan çalışmalarda ön saflarda yer alarak düzenlediği, “Artık kadına siyasi hakların verilmesi zamanı gelmiştir” kampanyasının Trabzon ayağında etkili bir konuşma yapmıştır. 15 Ocak 1926'da “Türk Kadınının Türk İçtimaiyatındaki Mevki ve Vazifelerini Tetkik” başlıklı konferansının, TBMM'nin seçim yasaları üzerinde tartışmalar yaptığı bir döneme rastlaması özellikle dikkat çekmektedir.⁹¹ Trabzon kamuoyunda oldukça ilgiyle karşılanan bu konferans, yerel basında *Trabzon Kadınlığında İnkılap* başlıklı bir yazıya da konu olmuştur.⁹² Konferansa, Türk tarihinde kadının yerine dair genel bir değerlendirme yaparak başlayan Süreyya Hulusi Hanım, Milli Mücadeledeki rolüne değinerek devam etmiştir. Aile, siyaset ve iktisat olmak üzere üç alanda da Türk kadınının önemli rolü olduğuna değinen Süreyya Hanım, kadının bir anne olarak çocuk yetiştirmedeki önemine vurgu yapmış, iktisat alanındaki rolünü ise “kadınsız mesai, bir çölde yürüyen yalnız bir seyyahın mesaisi kadar müzic ve tatsızdır” tespitiyle açıklamıştır. Başka bir deyişle, kadının iktisadi alanda neredeyse yok denecek düzeyde görünürlüğü olduğuna işaret ederek bu durumdan şikayetçi olmuştur. Kadını siyaset alanında yer almayan toplumların ciddi eksiklikler yaşayacağını altını çizen konferansçı, “Bugünkü inkulâbın süratle ilerlemesi için bu ilim kürsüsü

⁸⁹ Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul 2005, s. 118.

⁹⁰ Aksoy, *a.g.e.*, s. 119.

⁹¹ Melek Öksüz, “Trabzon'un İlk Kadın Konferansçısı: Süreyya Hulusi”, *Türkiye'de Kadın Hakları, Sorunları ve Çözüm Yolları 02-03 Aralık 2009*, Yeditepe Üniversitesi, s. 89-97.

⁹² “Trabzon Kadınlığında İnkılap”, *Yeni Yol*, 16 Ocak 1926; Öksüz-Usta, *a.g.e.*, s. 202.

kendilerini bekliyor, bu kürsü her zamandan ziyade şimdi onlara muhtaçtır” tespitinde bulunmuştur.⁹³ Sözlerini, kadınların yönetimde ve ülke geleceğinde neden söz hakkı olmadığı sorusunu sorarak bitiren Süreyya Hulusi, Cumhuriyet modernleşmesinin asıl sahiplerinin kadınlar olması gerektiğinin altını özellikle çizmiştir.⁹⁴

Trabzon kadınlığının 1926 yılına dair ilgi çekici gelişmelerinden biri de Çalığışu adlı bir derginin yayın hayatına girmesi olmuştur.⁹⁵ Zira bu dergi, çıkış zamanı ve zemini dikkate alındığında iki açıdan önem arz etmektedir. Kendisini Cumhuriyet’in ilk kadın mecmuası olarak tanımlayan⁹⁶ Çalığışu’nun sahibi ve yazı işleri müdürünün Şefika Münir adlı bir kadın olması ve bu yayının Trabzon gibi Anadolu’nun bir taşra kentinde çıkması, üzerinde dikkatle durulması gereken bir husus olsa gerektir. Şefika Münir’in biyografisi hakkında yeterli bilgi olmamakla birlikte, Çalığışu’nu yayımladığı yıllarda eşi Münir Hayri (Egeli) Bey’in görevinden dolayı Trabzon’da bulunduğu anlaşılmaktadır. Sorbonne mezunu olan Münir Hayri, Mustafa Kemal’in 15 Eylül 1924 tarihinde Trabzon’a yaptığı gezide mihmandarlığı yaptıktan bir süre sonra, muhtemelen Çalığışu’nun yayın hayatına son verdiği 1926 yılında Türk Hava Mecmuası müdürlüğü göreviyle Ankara’ya tayin edilmiştir. Münir Hayri, Atatürk’e yakınlığı ve onun adına eserler üretmesiyle tanınmış; Devrim Temsilleri’nin öncüsü sayılan *Öz Soy* onun eseri olduğu gibi Atatürk’ün “tashi ve tadil”leriyle yayımlanan *Bay Önder* adlı oyun da onun kaleminden çıkmıştır. Daha sonra *Ben Bir İnkılâp Çocuğuyum* adlı sinema filmi de çeken Münir Hayri, 1933’te Atatürk’e benzeyen bir heykel yaptığı için ödül de almıştır.⁹⁷ Bu bilgiler ışığında, Şefika Münir tarafından Trabzon’da çıkarılan Çalığışu’nun görünmez kahramanının eşi Münir Hayri olduğu söylenebilir. Öyle ki, modernleşme sürecinde kadın hakları mücadelesinde yer alan kadınların, bürokratik elitin eşleri ya da kızları olması gibi aslında entelektüel birikime sahiplik ve zihniyet olarak modernleşme yanlısı ideolojiye yakınlık, toplumsal alanda kadının yeniden tanımlanmasında ve bunu yaymada bir araç olarak kullanılmıştır.

Şefika Münir’in çıkardığı mecmua, adını, Reşat Nuri’nin Çalığışu adlı romanından aldığı ve anılan romanın kahramanı olan öğretmene gönderme yaptığı gibi, Kemalist modernleşme programını benimsemiş, bu programda eğitim ve kadın haklarının önemine inanan bir portre çizmektedir. Avrupa’dan alındığı anlaşılan gazetedeki kadın çizimleri, kadın modasıyla ilgili köşeler ve

⁹³ Süreyya Hulusi, “Türk Kadınının Türk İçtimaiyatındaki Meki ve Vazifelerini Tetkik”, *Türk Yurdu*, C:3, No: 16, (Şubat 1926)) s. 457-460.

⁹⁴ Süreyya Hulusi Hanım’ın konuşmasının Latin harflerine aktarılmış tam metni için bkz. Bkz. Arslan Pulathaneli, *Kıyı Dergisi*, Nisan 1988, S: 25, s. 5-6.

⁹⁵ Mecmuanın ilk sayısı 13 Mayıs 1926’da yayımlanmıştır. Bkz. Kudret Emiroğlu, “Çalığışu Gazetesi-1926 Trabzon’unda Siyaset, Feminizm ve Futbol”, *Fırtına-İhtilal-Efsane Trabzonspor*, Der: Hakan Kulaçoğlu, İstanbul 2004, s. 27.

⁹⁶ Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 27.

⁹⁷ Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 28-29.

kadın kıyafetinin asrileşmesiyle ilgili karikatürler dikkat çekmektedir.⁹⁸ Gazetenin birinci sayısındaki “*İlk Sözlerimiz*” adlı sunuş yazısında kendisini, “*kazanmak değil, hizmet etmek gayesiyle çıkan bir gazete*” olarak tanımlaması bir misyona hizmet ettiği izlenimini verdiği gibi, “*yazı yazan kalemlerin Trabzon’umuzun en güzide zevatı arasında müntehab olduklarını tekrar etmem zâiddir*” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu misyonun seçkin bir tavrı benimsediğini anlamak zor değildir.

Zira altıncı sayısında yer alan *Cumhuriyet’in Kanatları Altında* başlıklı yazıda, “*memleket kadınlığı arasında mütevazı da olsa bir takım hareketlere sebep olmak*”⁹⁹ isteğine vurgu yapılırken; “*Cumhuriyet’in kudretli kanatları altında yaşarken daima inkulâbın en fedakâr ve sadık bir ferdi olmakla iftihar edecektir*”¹⁰⁰ ifadesiyle de ideolojik tutumunun, Cumhuriyet modernleşmesinden yana olduğu ortaya konulmuştur. 1926 yılında Trabzon’da yayımlanan ve kadınların asrileşmesini amaç edinen Çalığışu’nun çıkış hazırlığı ve fikriyatı hakkında yeterli bilgiye sahip olunmamakla birlikte, Mayıs 1925’te “*Trabzon’un kibar nisvanı, münevver ve asri hanımlar*” tarafından kurulma girişimleri gazetelere yansıyan Trabzon Asri Hanımlar Cemiyeti içinde Şefika Münir’in de olduğunu, ya da gazete çıkarma fikrinin bu girişimle ilintili olduğunu söylemek aşırı iddialı bir ifade olmasa gerekir.

Şefika Münir’in Çalığışu’nu Trabzon’da çıkarmaya başladığı tarihlerde, merkezi hükümetin de giyim-kuşamla ilgili sosyolojik bir tespit çalışması yaptırdığı görülmektedir. Her ne kadar modernleşmenin merkezi olan Ankara dışında bir kentte faaliyet gösterse de merkezi hükümetin bilgisi ve belki de isteği üzerine İstanbul Coğrafya Encümeni tarafından valiliklere yazılan bir yazıyla halkın giyim-kuşamı hakkında ayrıntılı raporlar istenmiştir. Belki de modernleşme hareketinin karşılaşılabileceği sosyolojik zemini tespit ve tahlil etmek amacıyla yapılmış olan bu çalışmada şehir merkezinde ve köylerde yaşayanların kılık-kıyafetleri, ilçe bazında ayrı ayrı saptanmıştı. Trabzon kadınlarının yüzde doksanının çarşaf ve peçe, diğer kısmının manto giydiği belirtilen yazıda, şehir merkezindeki kadınların giydikleri iç çamaşırın medeni şehirlerden farksız olduğu belirtilirken köy kadınlarının şalvar ve entariden iç çamaşır giyerek yüzlerini ve elbiselerinin üstünü peçe, çoğunlukla da peştemalla kapattıkları ifade edilmiştir. Kadın giyiminin ilçelere göre değişiklik arz ettiği; Maçka’da tesettür için genellikle peştamal, Sürmene’de peştamal ve çarşaf, Akçaabat’ta çarşaf, Of’ta çember ve peştamal, Vakıfkebir’de sadece çember kullanıldığı, Yomra’da ise tesettür olmamakla birlikte çarşı-pazar veya devlet dairesine gittiklerinde başlarına peştamal aldıkları belirtilmiştir.¹⁰¹ Hiç kuşku yok ki Coğrafya Encümeni tarafından yapılan bu

⁹⁸ Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 34-35.

⁹⁹ Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 41.

¹⁰⁰ Emiroğlu, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁰¹ Mesut Çapa, “Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği”, *Toplumsal Tarih*, S:30, (1996), s. 22-28.

sosyal antropoloji çalışmasının verilerinden Ankara da önemli ölçüde yararlanmış olmalıdır.

Merkezî hükümetin teklifi ve TBMM'nin kabulüyle 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, merkez-çevre ilişkisi bağlamında Anadolu'nun değişik yörelerinde olduğu gibi Trabzon'da da modernleşme çabalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. Gelişmenin doğasına uygun bir şekilde sürecin çekici gücü, merkezi yönetimin taşradaki temsilcisi olan valiler ve il genel meclisleri olmuştur. Her ne kadar Şapka Kanunu'nda kadın kıyafetlerine ilişkin herhangi bir hüküm olmasa da merkezin modernleşme çabasının taşrada bir adım daha önde götürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Trabzon'da ilk adım, Trabzon Vilayeti Meclis-i Umumi'si (İl Genel Meclisi) tarafından atılmıştır. Üyelerden Ali Becil,¹⁰² Selahaddin, Kani,¹⁰³ ve Halim Beyler tarafından 5 Aralık 1926 tarihinde İl Genel Meclisi'ne verilen dilekçeyle peçenin kaldırılması meselesinin görüşülerek karar bağlanması istenmiştir. Dilekçede; Gazi Mustafa Kemal'in "*Türk Cumhuriyeti, Türk harsına istinâd eder*" sözüne atıf yapılarak doğunun iskelesi ve batıya açılan kapısı olan Trabzon'da mevcut kadın kıyafetinin hiçbir gerçek dayanağı olmadığı vurgulanıp peçenin kaldırılarak toplumun yarısını oluşturan kadınların kıyafetlerinin millî ve medeni bir şekle dönüştürülmesi istenmiştir. Mecliste gündeme alınan dilekçe, 11 Aralık 1926'da görüşülmüş ve peçenin kaldırılmasına dair oybirliği ile alınan karar vilayet makamına iletilmiştir.¹⁰⁴ Peçenin kaldırılmasına dair dilekçe verilmesinin de etkisiyle olsa gerek, 8 Aralık'ta Trabzon ve Of'tan üçer, Sürmene, Akçaabat ve Vakfikebir'den ikişer, Maçka'dan bir üyenin imzasıyla verilen diğer bir önergeyle de erkek kıyafetlerinin islah edilmesine yönelik karar alınması istenmiştir. Türkiye'nin girdiği gelişme ve ilerleme yolunda kılık kıyafetin de değişerek medeni milletlerin örnek alınmasını, bu nedenle aba zıbka yerine setre pantolon giyilmesini öneren dilekçe 13 Aralık'ta kabul edilmiştir. İl Genel Meclisi'nde alınan bu kararlara, merkezi idarenin Trabzon'daki atanmış en üst düzey yetkilisi olarak Vali Sait Bey de katıldığını ifade etmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² Ali Becil Puladoğlu: 1890'da Yomra'da doğmuş, 1 Nisan 1922'de çıkardığı Güzel Trabzon gazetesi ile İttihatçılara karşı Ankara hükümetinin temsilciliğini yapmış, 24 Nisan 1923'te Halk gazetesini yayımlamaya başlamış, CHP'ye girmiş, 1927'de Trabzon milletvekili seçilmiş, 1959'da ölmüştür. Bkz. Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, C: 4, Ankara 2010, s. 279.

¹⁰³ Kani (Mollaoğlu) Efendi 1919'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Maçka şubesi başkanlığını yapmış, daha sonra Ahmet Barutçu başkanlığındaki cemiyet merkeziyle ters düşmüş ve ağır eleştirilere uğramış, CHP'de politika yapmıştır.

¹⁰⁴ Konuya dair Vilayet Meclisinde alınan karar şu şekilde tutanağa dönüştürülmüştür: Meclis-i Umumi-i Vilayet'in ikinci içtima-ı umumisinde kadınların yüzlerinden peçenin ref'i, kadın kıyafetinin millî ve medeni bir şekle ifrağı teklifini havi meclis-i mezkur azasından Ali Becil, Selahaddin, Kani, Halim Beyler tarafından verilen 5 Kanunuevvel 926 tarihli takrir, heyet-i umumide okunarak peçenin ref'i müttefiken kabul edilmiş olduğu makam-ı vilayete iblağ olunur. 11 Kanunuevvel 926.

¹⁰⁵ Çapa, *Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi...*, s. 27.

İl Genel Meclisinde erkek ve kadın kıyafetlerine dair alınan kararlardan erkekler için olanların yaşam alanına uyarlanmasında önemli bir güçlük yaşanmamıştır. Ancak peçenin kaldırılmasına yönelik alınan kararın uygulanmasında çeşitli engeller olduğu kanaatine varılmış, bu nedenle bu alandaki değişim ve dönüşümün zamana yayılmasında yarar görülmüş, uygulama altı ay süreyle ertelenmiştir. 1926 yılı Aralık ayında Trabzon İl Genel Meclisi ve vilayet arasında meydana gelen gelişmeler, hiç kuşku yoktur ki modernleşmenin devlet eliyle tepeden tabana doğru yaygınlaştırılması çabalarının ürünüdür. Nitekim peçenin kaldırılmasına dair İl Genel Meclisi'ne verilen dilekçedeki "*Türk Cumhuriyeti Türk harsına istinâd eder düsturu büyük Gazimizindir. Bu büyük düsturun yolcusu bütün teşkilattır*" ifadesi merkez-çevre ilişkisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Peçenin kaldırılmasına ilişkin uygulanan yöntemle dair dikkat çeken bir diğer husus da şudur: Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesi sürecinde, özellikle de Atatürk döneminde merkezi idare tarafından kadın kıyafetlerini düzenlemeye yönelik herhangi bir mevzuat çalışması olmamıştır. Muhtemelen bu durum, cumhuriyet modernleşmesinin teorisyen ve uygulayıcıları tarafından kadın kıyafeti üzerinden yapılacak bir gelenek-modernite çatışmasının devrimler sürecine olumsuz etki yapacağı düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Buna karşın bu dönüşüm, yine merkezi idarenin bilgisi veya isteği çerçevesinde yereldeki merkezi idare unsurlarına havale edilerek buna bir de temsiliyet ögesi giydirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Zira konunun, şekli de olsa seçimle oluşan İl Genel Meclisleri tarafından gündeme getirilerek burada alınan kararların uygulamaya aktarılması çabası, temsiliyet üzerinden toplumsal taban bulma arayışının ürünü olsa gerektir. Bütün bu arayış ve kararlara rağmen 1926'da alınan peçenin kaldırılması kararının uzunca bir süre uygulama imkanı bulamadığı anlaşılmaktadır. Zira 1926 yılı Kasım ayı ortalarında Trabzon'a gelen ve Giresun'da yayımlanan Hakikat'a gazetesine izlenimlerini yazan Şükrü Turgut'un şu tespitleri de peçeye dair görüşümüzü destekler niteliktedir:¹⁰⁶

"Trabzon hanımları Cumhuriyet Bayramında irad edilen nutkun tesiriyle peçelerini yırtmışlar. Evet, o gün iki üç hanım peçelerini yırtmışlar, fakat hiçbir kadın bunlara imtisal etmemiş, Trabzon dün nasılsa bugün yine öyledir. Kıl peçeler, çizgili çarşaf, elan baki. Mamafih mantolu, peçesiz hanımlar da yok değil. Tek tük bunlar da hayatı, dünyayı, anlamış hanımlardır. Bilmem ki nasıl söyleyeyim. Yüz hanımın ancak onu peçesini, çarşafını atmıştır. Mütebakisi sınımsız kapalıdır."

Bu aktarımdan da anlaşıldığı gibi, Trabzon hanımlarının küçük bir kısmı peçe ve çarşafı atarak modern kıyafetler giymiş olsa da en azından 1926 Kasım ayı itibarıyla büyük bir çoğunluğu geleneksel kıyafetleri kullanmayı sürdürmüşlerdir.

¹⁰⁶ Şükrü Turgut, "Trabzon Mektubu", *Hakikat*, 17 Kasım 1926.

1927-1928 yıllarında Trabzon'da faaliyet gösterdiği kayıtlarda yer alan derneklerden biri de Trabzon Hanımlar Birliği Yuvası'dır.¹⁰⁷ Hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamayan bu derneğin isminden anlaşıldığı kadarıyla sosyal amaçlı faaliyet gösterdiği sanılmaktadır.

Siyasal Yaşama Katılma Hakkından Sonra Trabzon'da Kadın

II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren süregelen Türk kadınına seçme ve seçilme gibi temel siyasi hakların verilmesi tartışması, 1923'te denenen ancak başarılı olmayan Kadınlar Halk Fırkası¹⁰⁸ girişiminden sonra gerçekleşen hukuk devriminin ardından uygulama alanına girme imkanına kavuşmuştur. Bu konuda ilk olumlu gelişme, 1930 yılı başlarından TBMM'de başlayan çalışma sonunda 14 Nisan tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1580 Nolu Belediye Kanunu'nun kabulüyle gerçekleşmiştir.¹⁰⁹ Bu kanunun tarihimiz ve demokrasimiz açısından taşıdığı bir başka önem Türk kadınının ilk defa bu kanun çerçevesinde yapılacak olan 1930 yerel seçimlerinde oy kullanma hakkına kavuşmasıdır. Serbest Cumhuriyet Partisi (SCP) kurulurken Mustafa Kemal'in teklifi ve Fethi Bey'in kabulüyle kadınlarımızın oy kullanma hakkı bu dönemde gerçekleşmiştir.¹¹⁰ Kanunun yürürlüğe girmesi ve yerel seçim sürecinin başlaması üzerine CHP hızla partiye kadın üye yazımına başlamıştı.¹¹¹

Ekim 1930'da, 1580 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde yapılan seçimlerde, Trabzon'dan belediye meclisi üyeliğine üç kadının seçilmiş olması, Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme sürecinde kadının siyasi alandaki rolü açısından önemli bir gelişme olmuştur. CHP ve SCP adaylarının yarıştığı ve seçimin ardından SCP'nin kapatılmasından sonra yurt gezisine çıkma kararı alan Mustafa Kemal'in dikkatini, Trabzon'daki seçim sonuçları çekmiştir. Trabzon'daki durumu, Türk kadını toplumsal yaşamın içine çekerek onlara görev ve sorumluluklar vermek ve onların da katkılarını sağlamak için yıllardan beri verdiği büyük uğraşların sonucu olarak değerlendiren Atatürk, bu çabasının ilk olumlu sonucunu Trabzon'da görerek Belediye Meclis üyeliğine seçilen Şaziment Seyit Yazıcıoğlu, Sakibe Akbay ve Faika Hanımları¹¹² tebrik etmek istemiştir. Nitekim gezinin Trabzon durağında, 27 Kasım 1930 günü Belediyeye uğrayarak seçilmiş üç kadın

¹⁰⁷ Ülkü Köksal, *Trabzon'da Dernekleşme Süreci 1919-1950*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2015, s. 185.

¹⁰⁸ Hikmet Çolak, *1930 Belediye Seçimleri*, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 40-41.

¹⁰⁹ İhsan Sabri Balkaya, *1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum 2006, s. 37.

¹¹⁰ Balkaya, *a.g.e.*, s. 95.

¹¹¹ Hikmet Öksüz-A. Mevhibe Coşar, "Kadının 'Yeniden Toplumsallaşması/Siyasete Katılımı/Kıyafet Meselesi' ve Trabzon'dan Bir Kadın Portresi", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, Trabzon 2002, s. 813.

¹¹² Bu seçimde Trabzon Belediye Meclisi üyeleri için Bkz. Mustafa Yazıcı, *Trabzon Belediye Başkanları*, Trabzon 1997, Trabzon Belediyesi, s. 15.

meclis üyesini bizzat tebrik etmiştir.¹¹³ Hiç kuşkusuz Trabzon'daki bu gelişme, Türk kadınının siyaset sahnesine girişi sürecindeki önemli bir başarısıdır. Zira SBF listesinden İstanbul'da aday olan kadınlardan Beyoğlu'dan Makbule ve Nezihe Muhittin Hanım ile Suat Derviş Hanımların¹¹⁴ bile başarısız olmalarına rağmen Trabzon'da elde edilen bu sonuç, kadın modernleşmesinde önemli bir adım olarak görülmelidir.

Hiç kuşku yoktur ki 1930 Belediye Seçimleri, hem kadınların siyasi alandaki ilk kazanımları, hem de bu kazanımların uygulama alanına yansımaları açısından önemli bir deneyim ve gelişmedir. Bu deneyimde karşılaşılan bir sorun, kadınlar üzerinden yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Zira CHP ve SCP'nin zorlu mücadelesiyle geçen ve idarenin seçimlere baskı uyguladığına dair çok sayıda şikâyetlere konu olan bu seçimlerde, kadınların giydikleri peçe ve çarşaflarının, seçmenlerin kimlik denetimine engel oluşturduğu hususu da dillendirilmiştir. Böylelikle, 1925'te çıkarılan Şapka Kanunu ile bir süre tartışıldıktan sonra gündem dışına çıkmış olan bu konu, yeniden temel tartışma mevzuu haline gelmiştir. Ve bu tartışma, 1934'te kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasından sonra ilk genel seçimin yapıldığı 1935 yılına kadar, giderek yükselen bir ivmeyle devam etmiştir.

TBMM'de 5 Aralık 1934'te kabul edilen İntihab-ı Mebusan Kanunu (Milletvekili Seçimi Kanunu) ile Cumhuriyet modernleşmesi sürecinin kadınlar açısından en önemli adımı atılmıştır. Bu amaç için 1923'te Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir parti kurmayı bile deneyen ancak Türk Kadınlar Birliği adlı dernekle yetinmek zorunda kalan kadınlar Türk siyasi hayatındaki seçme ve seçilme haklarına istisnasız bir şekilde kavuşmuşlardır. Uzun zamandır beklenen ve mücadelesi verilen bu gelişme üzerine Mustafa Kemal görüşlerini, *"Bu karar Türk kadınına toplumsal ve siyasal yaşamda başka ulusların kadınlarının sahip olduğundan daha yüksek bir yer kazandırmıştır. Çarşafı ve peçeli Türk kadını, gelecekte tarih kitaplarında aramak gerekecektir... Belediye seçimlerine katılarak siyasal yaşamda kendisine deneyen Türk kadını, şimdi genel seçimlere katılırken hakların en önemlisini kullanmaktadır. O bu hakkı yetkinlikle ve gerektiği gibi kullanacaktır."* sözleriyle paylaşmıştır.¹¹⁵ Cumhuriyet modernleşmesinin öncüsü olan Mustafa Kemal bu konuşmayla, bir yandan bu sürecin çeşitli deneyimlerden geçilerek ulaşılan bir aşama olduğunu, öte yandan bu son aşamanın yalnızca siyasal haklarda değil, modernleşmenin diğer bir ayağı olan kılık kıyafette de değişikliklere neden olacağına, dolayısıyla bir süre sonra çarşaf ve peçenin de tarihe mal olacağına işaret etmiştir.

Bu gelişme üzerine, 1924'te kurulan Türk Kadınlar Birliği de hedefleri gerçekleştirildiği için CHP'nin emri ile kendini feshetmiştir. Birliğin son başkanı

¹¹³ Veysel Usta, *Atatürk ve Trabzon*, Trabzon 2011, s. 119.

¹¹⁴ Çolak, *a.g.t.*, s. 131.

¹¹⁵ Aksoy, *a.g.e.*, s. 119-120.

Latife Bekir gelişmeyi şu şekilde ifade etmiştir:¹¹⁶

“Türkiye’de kadın, Atatürk tarafından çarşafı çıkarıp atmaya ve erkeğin yanbaşında kendisine düşen yeri almaya çağrılmıştır. Onca fırtınalar arasında yarısına kadar batmış bir ulusun yazgısına derin bir inancı korumayı bilmiş ve binbir çeşit çelişkiler ortasında Türk kızkardeşlerinizin özlemlerini fark edebilmiş bir dahi olarak o, biz kadınlar için yalnızca yurdun kurtarıcısı değil, Türk kadınının da kurtarıcısıdır... Ve Türk kadınının haremde parmaklıklardan parlamento kürsüsüne geçişini bir tek kuşağın görmesine yol açan haklar için Atatürk’e olan minnet ve şükranlarımızı dile getirmek istedik.”

Türk kadın hareketinin medeni kanunla başlayan eşit vatandaşlık mücadelesindeki zirvesi, hiç kuşkusuz 5 Aralık 1934’te Anayasa ve Seçim Kanunu’nda yapılan yasa değişikliği olmuştur. Zira Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan eşit yurttaşlık süreci, bu yeni düzenlemeyle siyasal haklarda da eşitliğin sağlanmasıyla hukuki açıdan tamamlanmıştır. Ancak, hukuk metinlerinde yer alan söz konusu hakların günlük yaşamda da karşılığını bulması, başka bir ifadeyle uygulama alanına yansımaları için daha yapılacak çok işin olduğu kuşkusuzdur. Modernleşme sürecinin bütünlük içinde evrilebilmesi için sosyolojik değişimin de sağlanması zorunluluk olarak görülmüştür. Zira modernleşmenin temel taşıyıcıları olan kadınlar; konumları, kamusal alandaki görünürlükleri, giyim tarzı ve davranış kurallarıyla Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesinin sembolünü oluşturmaktadır.¹¹⁷

Bununla birlikte her ne kadar bu değişimin öznesi kadınlar gibi gözükse de geleneksel erkek motifinin de bu sürecin seyrine, olumlu veya olumsuz açıdan ciddi etki yapacağı açıktır. Nitekim Trabzon kadınlığının en önemli simgelerinden başlıcası olan peçe ve çarşafın kaldırılması sürecine ilişkin Trabzon yerelindeki gelişmeler de bu şekilde seyretmiştir.

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle birlikte, kamusal alandaki görünürlük ve faaliyetlerinde doğal bir artış görülmüş dernekleşme açısından 1926 ve 1927 yıllarında başlatılan kısmi girişimler bu süreçten sonra yerini daha etkin yapılara bırakmıştır. Her ne kadar vali ve belediye başkanı gibi bürokratik elitin teşvikiyle de olsa 1934 yılı Aralık ayında başkanlığını Belediye Başkanı Kadri Mesut Evren’in eşi Emine Hanım’ın yaptığı Trabzon Tayyare Cemiyeti Kadınlar Derneği kurulmuş, ikinci başkanlığa ise aynı zamanda Belediye Meclisi üyesi de olan Sakibe (Akbay) Hanım getirilmiştir. Cemiyete gelir sağlayabilmek için çeşitli organizasyonlar yapan dernek, 1936 yılında yalnızca kadınlara yönelik olmak üzere bir de konser düzenlemiştir. İsmail Hakkı Bey tarafından verilen konserin organizasyonu için dernek başkanı Emine Hanım başta olmak üzere Sabriye Namık ve Münevver Halil Hanımlar yoğun çaba sarf etmişlerdir.¹¹⁸ Aktif faaliyetlerini 1950’li yıllara

¹¹⁶ Aksoy, *a.g.e.*, s.120-121.

¹¹⁷ Biricikoğlu, *Türk Modernleşmesinde Kadın*, s. 6.

¹¹⁸ Kösal, *a.g.t.*, s. 208-209.

kadar izleyebildiğimiz Trabzon Tayyare Cemiyeti Kadınlar Derneği örneğinde de görüldüğü gibi, kadınlara siyasal hakların verilmesine dair yasal düzenleme, kadının toplumsal yaşama katılımında oldukça önemli rol oynamıştır.

Kadın modernleşmesine merkez-çevre ilişkisi bağlamında bakıldığında dikkat çeken hususlardan birinin de kadınların güzellik yarışmalarına katılmalarının teşvik edilmesi olduğu söylenebilir. Nitekim 1932 yılında Cumhuriyet gazetesi tarafından bu bağlamda başlatılan bir yarışma sonucunda Keriman Halis önce Türkiye güzeli seçilmiş; ardından 31 Temmuz 1932’de Belçika’nın Spa kentinden düzenlenen Dünya Güzellik Yarışmasına katılarak dünya güzeli seçilmiştir. Ülke gündeminde çok çeşitli tartışmalara neden olan bu gelişme Trabzon basınında da gündem oluşturmuştur. Yeni Yol gazetesi, Cumhuriyet gazetesinin yaptığı güzellik yarışmasının Trabzon’da da yapılması hakkında yapılan söyleşileri sütunlarına taşımıştır.¹¹⁹ Çok sayıda katılımcının cevaplarına yer verilen bu söyleşiler dizisinde görüş belirtenlerin görüşleri bir yana bırakılırsa bir şekilde konunun Trabzon kamuoyuna taşınmış olması da kadının kamusal alandaki görünürliğini zorlayan bir yaklaşımı ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Başka bir ifadeyle, Trabzon’da yapılması planlanan bir güzellik yarışması fikri, merkezde meydana gelen ve kadını kamusal alanda görünür kılan bir faaliyeti çevreye taşıma düşüncesinin Trabzon’daki izdüşümü olarak yorumlanabilir.

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle birlikte, Cumhuriyet modernleşmesinin öncü kurumlarından biri olan Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra 1932’de açılarak bayrağı devralan Halkevleri, kadınların toplumsal yaşama katılmalarını teşvik edici çalışmaları hızlandırmıştır. Aynı süreç Trabzon Halkevi’nde de görülmüş, özellikle Müslüman kadınlar için bir tür yasaklı alan olarak kabul edilen tiyatro oyunlarında Trabzonlu kadınlar da oyuncu olarak rol almaya başlamışlardır. 1935 yılında Güzel Sanatlar Şubesindeki faaliyetlere üye olarak 6, 1933’te hiç katılımcısı olmayan Spor Şubesi’ne 1935’te 4, 1933’te hiç katılımcısı olmayan Sosyal Yardım Şubesine 1935’te 8, 1933’te 1 katılımcısı olan Kütüphane ve Yayın Şubesine 1935’te 8, 1933’te 2 katılımcısı olan Köycülük Şubesine 1935’te 3, 1933’te 3 katılımcısı olan Halk Dershaneleri ve Yayın Şubesine 1935’te 4, 1933’te 2 katılımcısı olan Temsil Şubesine 1935’te 9 kadın üye katılmıştır.¹²⁰

Kadınların toplumsal yaşama katılmalarının giderek artması ve bu durumun devlet desteği de görmesi, siyasal yaşama katılımı sağlayan 1934 tarihli kanunla yeni bir sürece girmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra Mayıs 1935’te toplanan CHP Kurultayı’nda da konu ele alınarak etraflıca tartışılmış, ancak konuyu yasal düzenleme ile çözmek isteyenlerin görüşü benimsenmeden çalışmalar tamamlanmıştır. Zira Mustafa Kemal, bu sorunun

¹¹⁹ *Yeni Yol*, 15, 25, 29 Kasım 1932.

¹²⁰ İbrahim Azcan, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi*, Trabzon 2003, s. 86, 97, 101, 107, 111, 119.

kanun yoluyla çözülmesini uygun bulmamıştı.¹²¹ Bu tarihten itibaren, kadının siyasal yaşama katılmasının önünde bir engel olarak görülen peçe ve çarşafın terk edilmesi için birçok ilde olduğu gibi Trabzon'da da bazı girişimler başlatılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, aslında 1926 yılı Aralık ayında Trabzon İl Genel Meclisi aracılığı ve kararıyla başlatılan bu süreç, uygulamada doğabilecek sorunlar nedeniyle uyutulmaya terk edilmiştir.

Bununla birlikte, özellikle gençlerin de aralarında bulunduğu bir grup, konuyu gündemde tutmak için çabalarken, modernleşme yanlısı kalemler de durumu basın üzerinden kamuoyu ile paylaşmayı sürdürmüştür. 1926 sonlarında, merkezi idarenin ildeki temsil organı niteliği taşıyan İl Genel Meclisi aracılığıyla çözülmeye çalışılan peçe ve çarşaf sorunu bu kez biraz daha farklılaşarak yerel yönetimlerin gündemine taşınmıştır. Başka bir ifadeyle, 1926'da vilayet sınırları içinde bütüncül bir anlayışla çözülmek istenilen mesele bu kez daha küçük parçalara ayrılarak halledilmeye çalışılmıştır. Böylelikle meselenin, lokalize edilerek çözülmesi yöntemi denenmiş ve çözüme kavuşturulan parçaların birleşmesiyle bütünün tamamlanmasına çalışılmıştır. Öte yandan, çözüm yerinin il genel meclisleri yerine belediye meclisleri olarak belirlenmesi de sorunun, siyasal temsil-demokrasi-yerellik bağlamında daha farklı bir zemine oturtulmak istendiğine işaret etmektedir.

Nitekim Trabzon ili bağlamında peçe ve çarşafın yasaklanması ilk kez Akçaabat ilçesi belediye meclisinin gündemine konu olmuştur. CHP'ye yakınlığıyla bilinen Halk gazetesi 25 Ocak 1935 tarihli nüshasında haberi, "*Akçaabat Belediyesi tarafından bugünden itibaren peçe ve çarşaf kaldırılarak çarşafların manto ile değiştirilmesi için bir buçuk aylık bir süre verilmiştir*" şeklinde duyurmuştur. Haberin sonunda da böyle bir karar için Trabzon Belediyesinin neden hala beklediği sorusu yöneltilmiştir.¹²² Akçaabat'tan bir gün sonra da Of Belediyesi peçe ve çarşaf ile ilgili yasak kararı almıştır. Bu kararda Akçaabat'tan farklı olarak çarşaf yasağının yürürlüğe girmesi için Mayıs sonuna kadar beklenmesi öngörülürken peçe için herhangi bir süre öngörülmeden yasak kararın alındığı gün yürürlüğe girmiştir. Belediye Başkanı Ali (Saralioğlu) Bey karardan sonra verdiği demeçte Of'ta peçeden eser kalmadığını belirtmiştir.¹²³

Trabzon'un ilçelerinde belediye meclisleri aracılığıyla sürdürülen çarşafın kaldırılması çalışmalarında önemli bir yol alınmasına rağmen, aynı aylarda Trabzon merkezinde herhangi bir hareketlenme görülmemiştir. Bu durum çarşafın yasaklanmasını isteyen gençler ve kadınlar kadar, merkezi hükümetin yereldeki temsilcisi olan valiyi de rahatsız edici bir boyuta ulaştırmış olmalıdır ki, Vali Rifat Danışman, 28 Şubat 1935 akşamı Trabzonspor Kulübü'nün salonuna yerleştirilen Atatürk büstünün açılış töreni sırasında

¹²¹ Hakkı Uyar, "Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Erkeklerin Örtünme Sorunu", *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si*, İstanbul 2012, s. 42.

¹²² *Halk*, 25 Ocak 1935.

¹²³ *Halk* 24 Şubat 1936.

yaptığı konuşmada konuya değinme gereği hissetmiştir. Vali, konuşmasında; “*en sosyal ulus kadınlarını imrendirecek kadar Türk kadınının sosyal ve siyasal yaşayışa karıştığı ülkemizde geriliğin, eskiliğin belgesi olan çarşafın giyilmekte bulunması şaşılacak bir iş ve gidiştir... Kadını sayılaban olan bu yurttan çarşaf giyen tek kadın kalmamalı, hepsi Atatürk’ün istediği sosyal kıyafet giymelidir*” sözleriyle bu sorunun bir an önce çözüme kavuşturulması için ilgililere, belediye meclisi ve başkanına bir tür hatırlatmada bulunmuştur. Bütün bu gelişmelere rağmen Trabzon belediye meclisi konuyu bir türlü gündemine almamış, sorunu adeta uyumaya terk etmiştir. Belediye meclisinin hemen her toplantısında konuya dair bir karar alınacağı beklentilerine karşılık bulamayanlar, bazı cemiyetler aracılığıyla baskı grubu oluşturmaya çalışmışlardır. Bu cemiyetlerden biri de 1923’te Gençler Birliği adıyla kurularak daha çok gençlerin geleceği ile ilgilenmek için çalışan, bu bağlamda şiir, tiyatro ve güzel sanatlarla ilgilenen ve 1930’lu yılların ortasında aldığı bir kararla adını Trabzon Erginler Yurdu olarak değiştiren bir cemiyet olmuştur. Anılan cemiyet belediye meclisine başvurarak ülkenin her yerinde olduğu gibi Trabzon’da da kadınların peçe ve çarşaflarının kaldırılması kararının alınmasını istemiştir.¹²⁴ Belediye meclisinde peçeye dair kararın alınmasında yaşanan bu gecikme, aynı zamanda yerel gazeteler aracılığıyla da eleştiri yazılarına konu olmaya başlamıştır.

1935 yılı Ekim ayına gelindiğinde duruma Trabzon CHP yönetimi de müdahil olmuş, Genel Sekreterliğe yazılan 4.10.1935 tarihli yazıda; şehirde peçenin kullanılmadığı, vali ile görüşülerek yaşlı kesimin arasında az sayıda kullanılan çarşafın da tamamen kaldırılması için özel ve etkin tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir.¹²⁵ Öte yandan, Genel Sekreterliğe yazılan bu yazının içe dönük yansıması olarak da belediyeyi karar almaya zorlamak için¹²⁶ belediye başkanlığını yazıyla uyarılmışlardır.¹²⁷ Buna rağmen konu ancak Trabzon’un Of gibi daha muhafazakâr bir ilçesinde bile çarşafın yasaklanmasının üzerinden bir yıla yakın bir süre geçtikten sonra belediye meclisinin gündemine alınabilmiştir. 3 Şubat 1936 Pazartesi günü toplanan belediye meclisinde, önceden belirlenen gündeme geçmeden önce CHP’den gelen yazı okunarak gündeme eklenmiş, ancak konu görüşülmeden meclis dağılmıştır. 4 Şubat Salı günü yapılan toplantıda Belediye Başkanı Kadri Mesut Evren tarafından konu müzakere gündemine taşınmıştır.¹²⁸ Başkan Kadri Bey, medeni ve içtimai zaruretlerden olan bu çarşaf ve peçenin ortadan kaldırılarak tenbihnameye alınmasını ve bunun temini için de bir ay müddet verilmesini istemiştir. Üyelerden Mahmut Muammer Bey gerekli tedarığın sağlanması için sürenin üç-dört aya çıkarılmasını teklif etmiştir. Söz alan Osman Memiş,

¹²⁴ *Halk*, 11 Şubat 1936.

¹²⁵ Öksüz-Coşar, *a.g.m.*, s. 815.

¹²⁶ Uyar, *a.g.m.*, s. 43.

¹²⁷ *Halk*, 6 Şubat 1936

¹²⁸ *Halk*, 6 Şubat 1936

belediye meclisinin bu tür bir karar almaya yetkisi olup olmadığını sormuş, başkan Kadri Bey başka bazı belediyelerin böyle kararlar aldığını belirtmiştir. Mesut Keleş, önceki yıllarda bu konunun İl Genel Meclisi tarafından görüşülüp karara bağlandığını ifade ederek bu kez neden belediye meclisine havale edildiğini sormuştur. Başkan Kadri Bey, daha önce İl Genel Meclisi'nce görüşülmüş olmasına rağmen şimdiki durumun yeni bir gelime olduğunu ifade ederek medeni bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Osman Memiş yeniden söz alarak İl Genel Meclisi'nin aldığı kararların bütün ili kapsadığını, belediye meclisince alınacak kararın ancak merkezi kapsayacağını belirterek konunun İl Genel Meclisi'nde görüşülmesi gerektiğini savunmuştur. Başkan Kadri Bey, belediye meclisinin böyle bir karar almasını ve ardından alınan bu kararın İl Genel Meclisi'nce yaygınlaştırılmasının önerilebileceği cevabını vermiştir. Üyelerden Burhan Oğuzlu, bu teklifin belediye meclisine ilk geldiği zaman konunun incelenmesi için encümene havale edilmiş olduğunu, encümeden herhangi bir cevap gelmeden meclisin konuyu görüşmesinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Başkan Kadri Bey, encümenin de meclisin bir parçası olduğunu belirterek yeniden encümene gitmesine gerek olmadığını söylemiştir. Dr. Tayyip Zühtü Bey söz alıp her yerde bu konuya dair belediyelerin karar aldığına atıfta bulunarak yasal açıdan herhangi bir sorun olmamayacağını belirtmiştir. Başkan Kadri Bey'in oylamaya koyulması önerisinin ardından söz alan Mahmut Muammer Bey kanunun okunmasını istemiştir. Kanunun okunmasından sonra 1. maddesinin belediye meclisine böyle bir yetki verdiğine kanaat getirilmiştir. Buna istinaden kadınların çarşafı atarak medeni giysileri giymeleri gerektiği, ancak ekonomik nedenlerle üç aylık bir geçiş süreci öngörülmesi, durumun belediye zabıta talimatnamesine 'uyulması gereken yasaklar' şeklinde madde olarak eklenmesi, çoğunluk oylarıyla kabul edilmiştir. Belediye zabıta talimatnamesine konulacak maddenin de "*şehir sınırları içinde kadınların peçe ve çarşafı giymeleri yasaktır*" olarak belirlenmesine karar verilmiştir.¹²⁹

Çeşitli bahane ve gerekçelerle belediye meclisinde uzun süre görüşülüp karara bağlanması ertelenen peçe ve çarşafın kaldırılması kararının alındığı toplantıdaki konuşmalar dikkat çekicidir. Zira dönemin tek parti dönemi olması ve meclis üyelerinin CHP tarafından tespit edilmiş olması olgusu dikkate alındığında, Of ve Akçaabat ilçelerinde anılan kararın bir yıl önce gerçekleşmiş olmasına rağmen Trabzon meclisindeki isteksizlik irdelenmeye değer bir husustur. Konuşma tutanaklarına bakıldığında bazı üyelerin yetki sorununu gündeme getirdiği, bazılarının meseleyi bütün il hudutları bağlamında çözüme kavuşturma gerekçesiyle İl Genel Meclisi'ne havale etmek istediği, diğer bir kısmının ise geçiş sürecinin uzatılmasından yana olduğu görülmektedir. Üretilen bütün gerekçelere rağmen belediye ve aynı zamanda meclis başkanı olan Kadri Bey'in yasağa dair bir karar alınabilmesi için ısrarlı

¹²⁹ Trabzon Belediye Meclisi Tutanakları, Onüçüncü İnikat, 4.2.1936.

bir çaba sarf etmesi, hem kamuoyundan gelen telkinler, hem de CHP İl Başkanlığından gelen baskılara artık göğüs geremeyecek durumda olduğunun göstergesi olsa gerektir.

Belediye meclisinin kararı gündeme alıp görüşmesinde önemli etkisi olanlardan biri de Tahsin Uzer olmuştur. 23 Ağustos 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Üçüncü Genel Müfettişlik görevine atanan ve 21 Eylül'de Trabzon'a gelen Tahsin Uzer,¹³⁰ görev yaptığı süre içinde eğitim ve imar faaliyetleri başta olmak üzere çok önemli modernleşme hamleleri gerçekleştirmiştir. Belediye meclisinin çarşaf yasağına dair aldığı kararı değerlendiren yerel basındaki bir yazıda, kararın gecikmesi eleştirilmiş; on yıl önce (Aralık 1926) peçeyi kaldıran Trabzon en önde giden şehir iken, çarşafın kaldırılmasındaki gecikmeden belediye yönetimi sorumlu tutulmuştur. Yazıda, anılan kararın gündeme alınıp sonuçlandırılmasında Üçüncü Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in Trabzon'da göreve başlamış olmasının açık etkisi olduğu ifade edilmiştir.¹³¹ Zira Tahsin Uzer, söz konusu kararın alınmasından kısa bir süre sonra Halkevi'nde Kayseri Milletvekili Hasan Ferit Peker tarafından verilen konferansta söz alarak Trabzon'un bazı meselelerine dair konuşma yapmıştır. Konuşmasını, *"Trabzonluların ve Trabzon gençliğinin, Trabzon kadınlığını medeni kıyafete sokmak bahsindeki enerjik kabiliyetlerin işlek bir hale gelmesini, peçenin ve çarşafın medeni Türkiye'de artık bir yeri olamayacağını ve bunun kız kardeşlerime, kız çocuklarıma ulaştırılması"* ricasıyla tamamlamıştır. Bu durum, merkezi idarenin temsilcisi olarak Trabzon'a atanan Üçüncü Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in, merkezin taşradaki gücünü yansıtmaya açısından olduğu kadar aslında sürecin arkasındaki gerçek gücün merkezi otorite olduğunu göstermesi bakımından da kayda değer bir gelişme olarak görülmelidir.

4 Şubat 1936 tarihli toplantıda en fazla dikkat çeken husus ise toplantıda bulunan tek kadın meclis üyesi Sakıbe Hanım'ın müzakere sırasında hiçbir konuşma yapmamış ve görüş belirtmemiş olmasıdır. Sakıbe Hanım, ancak belediye meclisinin 21 Nisan 1936 tarihli toplantısında, sekiz arkadaşıyla birlikte verdiği dokuz imzalı bir önergeyle konuya müdahil olmuştur. Fakir kadınlara manto yaptırılması için 800 lira ödenek tahsis edilmesi amacıyla düzenlenen önergenin görüşülmesi sırasında söz alan üyelerden Dr. İbrahim (Okman) Bey, manto yaptırmaya gücü olmayan çok sayıda kadın olduğunu belirterek önergeye destek vermiştir. Söz alan diğer üye Kamil Dedeoğlu; memlekette fukaranın çok olduğunu belirterek onların manto ihtiyaçlarını temin etmek için daha fazla para verilmesini istemiştir. Bunun için de 1936 yılı bütçesinin 25. faslının 1. ihtiyat ödeneğinden 77, 22. faslın 2. Şehir Hudut Haritası ödeneğinden 200 lira olmak üzere toplam 277 liranın manto

¹³⁰ Erdal Aydoğan, "Üçüncü Umum Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", *Atatürk Yolu*, S: 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.5.

¹³¹ *YeniYol*, 28 Mart 1936

ihtiyacına harcanmak üzere aktarılmasını teklif etmiştir. Yapılan oylama sonucunda ihtiyaçlı Trabzon kadınlarına manto yardımı yapılması kabul edilmiştir. Aynı toplantının ikinci celsesinde Mahmut Muammer ve Ali Rıza Beyler tarafından 600 adet manto yaptırılmasına dair yeni bir önerge verilerek gündeme alınması sağlanmıştır.¹³² Doğrudan kadın bedenini ilgilendiren yasak kararının alındığı 4 Şubat 1936 tarihli toplantıda tek kadın üye olarak hazır bulunan Sakıbe Hanım'ın bu toplantıdaki tartışmalara katılmayıp yasak kararının uygulama safhasına bir önergeyle katılması, sorgulanmaya değer bir husus olarak gizemini korumaktadır.

Belediye meclisince alınan “*peçe ve çarşafın kaldırılması*” kararını destekleyen kurumların başında, Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinin lokomotif kurumlarından biri olan Halkevi gelmekteydi. Çarşafın kaldırılmasına dair alınan kararın süratle uygulamaya girmesine destek vermek üzere Halkevi başkanlığınca bir toplantı düzenlenerek belediyeden, ticaret ve sanayi odasından, Kızılay'dan ve CHP'den toplantıya temsilciler davet etmiştir. Toplantıda, çok fakir ve yoksul ailelere ücretsiz olarak dağıtılmak üzere 300-400 adet manto temini üzerinde durulmuştur.¹³³ Aynı zamanda belediye meclisi üyesi de olan Kızılay Başkanı Dr. İbrahim Okman da muhtaç kadınlara manto yardımı seferberliğine katılarak 26 Mart 1936 tarihinde Kızılay menfaatine düzenlenen sinema gösterisinin hasılatını bu iş için tahsis etmiştir.¹³⁴ Çarşaf ve peçenin kaldırılmasına dair belediye meclisince alınan karar, başta belediye olmak üzere çeşitli kurumlarca fakir kadınlara yapılan manto yardımlarının da katkısıyla kısa sürede sonuç vermiştir. O kadar ki manto yasağının yaklaştığı tarihlerde Trabzon'daki terzilerde manto diktirmek isteyen kadınlar uzun kuyruklu oluşturmıştır.¹³⁵ Böylelikle Türk kadınının siyasal haklara kavuşması sürecinin tamamlayıcısı niteliği taşıyan peçe ve çarşafın kaldırılması uygulaması Trabzon'da da gerçekleşmiştir. Peçe ve mantonun kaldırılması doğrudan siyasal katılım ile ilgili görünmese de, kadının kamusal alanda görünürlüğüne sağlayacağından, dolaylı da olsa bu süreci tamamlayacağı düşünülmüş olmalıdır.

1937 yılına gelindiğinde, bu konuda kayda değer değişikliklerin olduğu görülmektedir. Dönemin İl Jandarma Komutanı Tahir Baykal tarafından hazırlanan raporda durum şu şekilde tanımlanmıştır:¹³⁶

“Çarşaf ve peçe men edildiği günden beri manto ve şapka giymek için evinden hiç çıkmayan bir çok safdil ve mutaassıp kadınlar vardır. Şehirlerde münevver kadınlar manto ve tayyör giymekte iseler de orta tabakaya ve

¹³² *Trabzon Belediye Meclisi Tutanakları*, Yirminci İnikat, 21.4.1936, s. 1-2.

¹³³ *Halk*, 27 Şubat 1936.

¹³⁴ *Yeni yol*, 28 Mart 1936.

¹³⁵ *Yeni yol*, 28 Mart 1936.

¹³⁶ Tahir Baykal, *Bir Jandarma Subayının Gözünden 1937 Yılında Trabzon*, (Basılmamış Rapor), Trabzon 1937, s. 59.

köylüye mensup kadınlar şemsiyeyi peçe yerine bir tesettür vasıtası gibi kullanmaktadırlar.”

Rapordaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi peçe ve çarşafın kaldırılması kararı, nüfusun yaklaşık %20'sinin yaşadığı şehir merkezinde karşılık bulurken büyük çoğunluğun yaşadığı kırsal kesimde ciddi bir değişmeye neden olamamıştır. Bu durum modernleşme çerçevesinde meydana gelen ve uygulanmaya çalışılan değişikliklerin kent merkezinden uzaklaştıkça daha yavaş benimsendiğini göstermektedir.

Siyasal Haklardan Peçe ve Çarşafın Kaldırılmasına Kadar Trabzon'da Kadın

1926'da Süreyya Hulusi Hanım tarafından Trabzon Türk Ocağı'nda verilen konferansla başlayan Türk kadınının toplumsal yaşamın her alanında var olmasına dair çağrısı, medeni yasanın kabulünden sonra atılan adımlarla ilerlemiştir. 1930'da kabul edilen 1580 sayılı Belediye Kanununun ile sağlanan haklardan yararlanan illerin başında Trabzon gelmekteydi. Nitekim bu süreçte belediye meclisi üyeliğine Şaziment Seyit Yazıcıoğlu, Sakibe Akbay ve Faika Hanımlar seçilmişlerdi. Elimizde dönemin belediye meclisi tutanakları veya yerel gazeteler bulunmadığından, bu üç kadın üyenin adaylık süreci konusunda değerlendirme yapma imkânından yoksun bulunuyoruz. Her ne kadar 1930 belediye seçimlerine CHP'nin yanı sıra SCF da katılmış olsa da, Trabzon seçimlerini CHP listesinin kazanmış olması, bu üç kadının da CHP listesinde yer aldığını göstermektedir. Biyografileri hakkında neredeyse yok denecek kadar az bilgi bulunması, bu kadınların hangi özellikleriyle belediye meclisine aday gösterilmiş olabileceklerini izah etmek için yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte, bu projenin Cumhuriyet modernleşmesinin bir parçası olduğu dikkate alındığında anılan kadın adayların dönem itibarıyla toplumsal konumu ve statüsü düşünüldüğünde ve seçimlerin bugünkü anlamda demokratik bir temsil gücüne sahip olmadığı göz önünde bulundurulduğunda sembolik bir anlam taşıdığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Trabzon belediye meclisinin seçimlerden sonra toplanıp çalışmaya başlamasından bir süre sonra bazı üyelerin devamsızlığı dikkati çeker hale gelmiştir. 1932 yılı Nisan ayı toplantısında devamsız üyelerin durumu ele alınarak Şubat ayı toplantılarına katılmayarak izinli sayılmalarını talep eden iki kadın üyenin meclis çalışmalarını aksattıkları gerekçesiyle ilgili yasa gereğince üyeliklerinin düşürülmesi tartışılmıştır. Belediye başkanı Kadri Bey'in de aralarında bulunduğu bir gurubun görüşü, yasanın gereğinin yerine getirilerek Ayşe ve Şaziment Hanımlarla birlikte Hamdi Bey'in üyeliklerinin düşürülmesi yönündedir. Diğer görüş ise devamsız üyelerin son bir kez daha uyarılması yönündedir ki yapılan oylamada bu görüş çoğunluk elde etmiştir.¹³⁷

¹³⁷ Trabzon Belediye Meclisi Tutanakları, Yirminci İnikat, 11.4.1932, s. 254

Aradan yaklaşık altı aylık bir süre geçmesine rağmen devamsız üyelere yapılan uyarıdan sonuç alınmadığı için konu bu kez belediye meclisinin 8-9 Kasım tarihli toplantısında gündeme alınmıştır. Başkan Kadri Bey söz alarak arka arkaya üç toplantıya mazeretsiz olarak katılmayan üyelerin yasa gereğince müstafi sayılması gereği üzerinde durarak Ayşe¹³⁸ ve Şaziment Hanımlarla birlikte Hamdi Bey'in üyeliklerinin düşürülmesini teklif etmiştir. Üyelerden söz alan Osman Remzi Bey, yedekte başka kadın üye bulunmadığı için kadın üyelerin müstafi sayılmamaları gereği üzerinde durarak "*hanımların intihabı maksadı da malum olduğundan*" istifalarını doğru bulmadığını belirtmiştir. Başkan Kadri Bey, Osman Remzi Bey'in gerekçesini makul bulmakla birlikte meclisin çalışmasını temin etmek için yasanın gereğinin yapılmak zorunda bulunulduğunu belirterek durumu oya sunmuştur. Yapılan oylama sonunda iki kadın üye ile Hamdi Bey'in üyelikleri düşürülerek yerlerine yedek üç üyenin katılımı için çağrıda bulunulması kararlaştırılmıştır.¹³⁹ Dolayısıyla 1930 yerel seçimlerinde belediye meclisine seçilme hakkı tanınmasının Trabzon'daki uygulaması başarısızlıkla sonuçlanmış ve belediye meclisinde yalnızca Sakibe Akbay'ın üyeliği devam edebilmiştir. Osman Remzi Bey'in konuşmasında altını çizdiği "*hanımların intihabı maksadı da malum olduğundan*" vurgusu, anılan kadın üyelerinin seçilmesinin merkezi idarenin kararı olduğuna işaret ettiğine şüphe yoktur. Bu durumun sonucu olarak bir hususta daha şüpheye yer olmadığı açıktır: O da herhangi bir mücadele vermeksizin ve bizzat mücadele alanından gelmeksizin elde edilen siyasal hakların, Trabzon uygulamasındaki başarısızlığıdır.

Kadınların siyasal hakları önündeki engelleri kaldıran yasanın çıkmasından sonra 8 Şubat 1935'te yapılan iki dereceli milletvekilliği seçiminde TBMM'ye 18 milletvekili seçilmiştir. Seçilen milletvekillerinin önemli bir kısmının, çeşitli şekillerde Milli Mücadele'ye katılan, mesleklerinde öncü ve modernleşmeyi simgeleyen kadınlardan oluşmasına özen gösterilmiştir.¹⁴⁰ Bu bağlamda ilk genel seçimlerde Trabzon'dan Seniha Hızal milletvekili seçilmiştir. 1897 Adapazarı doğumlu olan Hızal, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesini bitirdikten sonra Erenköy Kız Lisesi Müdürlüğünde bulunmuş, ardından Maarif Umum Müfettişi olmuş Türkiye'nin ilk kadın müfettiş-lerindedir. Trabzon'la hiçbir bağı olmayan Hızal'ın V. Dönem Trabzon milletvekili olarak TBMM'ye girmesi, hiç kuşkusuz Cumhuriyet modernleşmesinin öncüsü olan Mustafa Kemal'in tercihi olsa gerektir. Dönemin aydın kadınlarından biri olan Hızal'ın Trabzon'dan aday gösterilmesinin özel bir nedeni olup olmadığı bilinmemekle birlikte, böyle bir tercihte bulunan Mustafa

¹³⁸ Belediye meclisi zabıtlarında adı Ayşe olarak geçen ve müstafi sayılan kadın üye muhtemelen Faika Hanım olmalıdır. Zira diğer iki üyenin ad ve soyadları bilinmesine rağmen Faika veya meclis zabıtlarına göre Ayşe Hanım'ın açık kimliğine dair herhangi bir kayda rastlanamamıştır.

¹³⁹ *Trabzon Belediye Meclisi Tutanakları*, İkinci İnikad, 8/9 Kasım 1932, s. 3.

¹⁴⁰ Leyla Kaplan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kadın Milletvekilleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S: 34, C: XII, (Mart 1996), s. 274.

Kemal'in Trabzon'a dair bir projeksiyonu olduğu kuşkusuzdur. Her ne kadar 1930 belediye seçimlerinde, belediye meclisine üç kadın üye seçilmiş ve bunlar seçimden kısa bir süre sonra Trabzon'a gelen Mustafa Kemal tarafından tebrik edilmiş olsa da bunlardan ikisinin devamsızlıkları nedeniyle 1932'de üyeliklerinin düşürülmesine tepki olması ve Trabzon'un muhafazakar yapısını dönüştürmek üzere yine merkezin işaretiyle aday gösterilmiş olma ihtimali gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu bağlamda Seniha Hanım, üzerine düşen veya kendisinden beklenenleri yerine getirmeye çalışmıştır. Zira TBMM'de olabildiğince aktif olarak görev yapmış, ulusal meselelerle ilgili konularda söz alarak görüşlerini ifade etmiştir. Hatay meselesi gündeme geldiğinde diğer bazı kadın milletvekilleri gibi Seniha Hanım da Hatay'ın milli davalarımızdan biri olduğunu hatırlatarak, bu millî davada kadın erkek birlikte olduklarını belirterek sözlerini *"Bu meselenin bütün Türklerin kalbinde kopardığı heyecan, bugün Meclis'te bir fırtına halini almıştır"* şeklinde tamamlamıştır.¹⁴¹ Trabzon'u TBMM'de temsil eden Hızal, fırsat buldukça yerel sorunlarla da ilgilenmiş; milletvekili olarak tercih edilme gerekçelerinden biri olan modernleşme çabalarını sürdürmeye çalışmış; kadının geleneksel rolüne aykırı nitelikte simgesel hamlelerde de bulunmuştur. Bunlardan en dikkat çeken, kuruluşu 1923'e kadar inen Akçaabat Sebat İdman Yurdu Kulübü'nün fahri başkanlığını kabul etmesidir.¹⁴² Hızal'ın bu girişimi, ilk kez bir kadın milletvekilinin bir spor kulübününün fahri başkanlığını kabul etmesi bakımından simgesel bir önem arz etmiş, yerel basında ciddi bir karşılık bulmuştur.

1935 yılı genel seçiminde Trabzon İl Genel Meclisi üyeliğine de üç kadın üye seçilmiştir. Bunlardan Saliha Hanım (Dr. Abdülkadir eşi) Trabzon merkezden, Kadriye Ömer Sümer Maçka'dan ve Fatma Zehra Saral Of'tan seçilmiştir.¹⁴³ Bu üç kadının İl Genel Meclisi üyesi seçilmesi de tıpkı belediye meclisi üyelerinin seçiminde olduğu gibi merkezin yürüttüğü modernleşme projesinin bir ürünü olmalıdır. Zira İl Genel Meclisi tutanakları, çıkan bir yangında yanmış olduğu için kadın üyelerin faaliyetlerine ilişkin bilgi edinme imkânına sahip olmamamıza rağmen, meclis çalışmalarına geniş yer ayıran dönemin yerel gazetelerine yansımış kadın üyelerin faaliyetiyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olması, düşüncemizi destekler niteliktedir. Başka bir ifadeyle İl Genel Meclisi toplantıları ve burada yapılan konuşmalar yerel basında ayrıntılı olarak yer bulmasına rağmen kadın üyeler hakkında herhangi bir ibarenin bulunmaması, bu üyelerin yeterince aktif olmadıklarına işaret etmektedir.

Bu üyelerden yalnızca Of temsilcisi Fatma Zehra Saral'ın İl Genel Meclisi'ne çarşaf ve peçenin kaldırılmasına dair bir önerge verdiği gazetelere

¹⁴¹ Kaplan, *a.g.m.*, s. 274.

¹⁴² *Halk*, 1 Nisan 1935.

¹⁴³ *Yeni Yol*, 11 Şubat 1935.

yansımıştır. Fatma Zehra Hanım önergisinde, konunun sosyolojik cephesine dair ilginç bir değerlendirmede de bulunmuştur. Ona göre köylü kadınlarla yüksek tabakadaki kadınlar çarşaf ve peçeyi atmışlar, yalnız orta tabakadakiler kapalı kalmışlardır. Bunlar da peçe ve çarşafı atmak istiyorlarsa da birbirlerine bakarak buna cesaret edemiyorlardı.¹⁴⁴ Fatma Zehra Saral'ın İl Genel Meclisine peçe ve çarşafın kaldırılmasına dair teklif vermesinin kendi kararının ürünü olup olmadığı bilinmemekle birlikte, aynı tarihlerde Of'ta peçe ve çarşafı yasaklayan akrabası Of Belediye Başkanı Ali Sarıalioğlu'dan etkilenmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise Fatma Zehra Hanım'ın tespitidir. Bu tespite göre, köy kadınları ve yüksek tabakadaki kadınlar çarşaf ve peçeyi atarak modernleşmeyle uyum sağlasalar da; kent kadınları için durum aksi yöndedir. Buradan hareketle yukarıda bahsi geçen Darülbeydi oyuncularından Muhsin Ertuğrul'un Trabzon ziyareti sırasında şehrin modern hayata uyumu hususunda yaptığı değerlendirmeyi hatırlamakta fayda görülmektedir. Ertuğrul, gazetede yayınlanan röportajında Trabzonlu kadınların İstanbul'da peçe, manto gibi kıyafetleri kullanmadıklarını, yanlarında eşleri olmadan İstanbul sokaklarında serbestçe dolaştıklarını ancak Trabzon'da aynı manzarayı göremediğini, aksine; Trabzon'da kadınların tek başlarına tiyatro izlemeye gelemediklerini belirtmesi ile Fatma Zehra Hanım'ın yaptığı tespit arasında bir tutarlılık gözlenmektedir. O halde orta sınıftan kastın ne olduğu bilinmemekle birlikte kent merkezinde yaşayan kadınların kılık kıyafetle ilgili uygulamalara uyum sağlayamamasının nedeninin mahalle baskısı olabileceğini söylemek durumu anlamak açısından önemli bir değerlendirme olsa gerektir.

Trabzon'da Kadın Eğitim Kurumlarının Açılmasının Modernleşmedeki Rolü

Hiç kuşku yok ki kadının toplumsal yaşamdaki görünürlüğüne en önemli unsurlarından biri eğitimidir. Tanzimatla başlayan Osmanlı modernleşmesinin, kadın eğitimi alanındaki önemli çabalarından biri de Kız Rüşdiyeleri ve Darümuallimatların kurulması olmuştur. Bu bağlamda 1869'da yapılan bir düzenlemeyle; her köy ve mahallede bir sıbyan mektebi, en az 500 ev bulunan kasabalarda rüşdiye, en az 1000 ev bulunan kasabalarda idâdî, her vilâyet merkezinde sultani, İstanbul'da uygun yerlerde kız rüşdiyeleri, kız ve erkek öğretmen okulları (Dârümuallimîn-Dârümuallimât) ile bir üniversite (Darülfünûn) kurulması planlanmıştı. Bu okullar oluşturulurken sıbyan mektepleri ve rüşdiyelerde hem Müslümanlar hem gayrimüslimler hem de kızlar için ayrı ayrı mektepler oluşturulacaktı.¹⁴⁵

¹⁴⁴ A. Mevhibe Coşar, "Türkiye'den Bir Kadın Portresi: İlk Kadın İl Genel Meclisi Üyesi Fatma Zehra Saral", *I. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı*, Haz. İlhan Gülsün, Ankara 2002, s. 455-457.

¹⁴⁵ Sadettin Eğri, "II. Abdülhamit Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi", *U.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, S: 26 (2014/1), s. 130.

Bu çerçevede Trabzon'da kızlara yönelik ilk eğitim kurumu, 1891 yılında Hacı Kasım Mahallesinde bir binada İnas İbtidâi ve Rüşdî adıyla hizmete açılmıştır.¹⁴⁶ Bu okulda okutulan derslere bakıldığında görülen tablo, erkek rüşdiyelerinde okutulan derslerin yanı sıra ayrıca kızlara yönelik, hıyâtet (terzilik) ve nakış gibi mesleki içerikli olanların yanı sıra esas usûl-i tahsîn (odun, kömür soba vs. için edilecek ihtiyatlar) usûl-i tenvir (çıra, mum, zeytinyağı vs.) elbise gibi eşyaların tamiri, muhafazası, yıkanması, lekeleri çıkarma, dikişçilik öğretimi de yapılıyordu. Buna ek olarak et, balık, hamur, nişasta, şeker, kahve, çay, şurupların muhafazası ve el-dudak çatlaklarının pomadı, misvak, diş fırçası, diş tozu ve bir aileye lazım olan ilaçlarla haneye ait tababet (doktorluk) ve hıfz-üs sıhha, ev hanımının vezaif-i ahlakıyyesi¹⁴⁷ gibi günlük yaşamda gerekli olan ihtiyaçların karşılanmasına dair pratik bilgilerin öğretiliyor olması dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet'le birlikte yeni bir anlayış ve yapılanmayla başlayan modernleşme hareketinin kadınların toplumsal yaşama katılmasını amaçlayan ilk eğitim hamlesinin temeli, Trabzon'da 1924'te Kız Ortaokulu'nun açılmasıyla¹⁴⁸ atılmıştır. Bu okulun müfredatı modern eğitime uygun olmakla birlikte, bu okulda, kız öğrencilere günlük yaşamlarında ihtiyaç duyacakları mesleki becerilerin kazandırılmasına da özel bir önem verildiği görülmektedir. Nitekim Trabzon Gazipaşa Kız Ortaokulu öğrencileri tarafından üretilen el sanatı ürünlerinden oluşan bir ürünler okulun bir salonunda sergilenerek kamuoyuna tanıtılmıştı.¹⁴⁹ Bu girişim hiç kuşku yok ki bir yandan kız öğrencilerin mesleki becerilerini yansıtırken öte yandan özellikle anne ve babalara da kız çocuklarının eğitilmesini teşvik eden bir çabanın ürünüydü.

Bu okulun mezun vermesinin de katkısıyla süreç, 1933 yılında Biçki Dikiş Yurtları'nın açılmasıyla bir adım daha ileri taşınmıştır. Bir yandan örgün eğitimden geçmiş kadınların üretim ve istihdam alanı olarak faaliyet gösteren bu kurumlarda, örgün eğitimden geçmemekle birlikte biçki-dikiş konusunda yetenekli kadınların da üretime ve ekonomiye katkı sağlamaları mümkün olmuştur. Zira temel amaç Türk kızlarını ulusal değerlerle yetiştirmek ve onları ev işlerinde daha 'verimli' hale getirmektir. Okullara verilen görev, Türk evlerinin 'asrileştirilmesine' dair ayrıntılı bir içerik taşıyordu: Yaşam biçimlerinin, modanın, dekorasyonun, temizliğin, dikiş ve çocuk bakımının değiştirilmesi.¹⁵⁰ Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde kadınların bir taraftan bilim ve fen ile donanmaları, diğer taraftan da özel alana ilişkin rollerinin unutulmaması için çaba harcanıyordu. Bu durumun en açık ifadesi özel alanın rasyonelleş(tiril)mesi idi. Trabzon'da birkaç yıllık bir süreyle de olsa kadın modern-

¹⁴⁶ Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi I*, s. 46.

¹⁴⁷ Eğri, *a.g.m.*, s. 132.

¹⁴⁸ Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi 2*, İstanbul 2008, s. 812-813.

¹⁴⁹ *Reklam*, 13 Temmuz 1933.

¹⁵⁰ Yael Navaro Yaşın, "Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ev İşinin Rasyonelleşmesi (1928-40)", *Toplum ve Bilim*, S: 84, Bahar 2000.

leşmesinin önemli bir parçası olan biçki-dikiş yurtları, kadının kamusal alandaki görünürliğünde de etkin rol oynamıştır. Çeşitli vesilelerle ürün tanıtımı ve satışı için açtıkları sergiler, modernleşmeci bürokratik elit tarafından teşvik edildiği gibi, giderek toplumsal taban tarafından da kabul görürlüğü yükseltmiştir. Bu çabalardan biri de Atatürk'ün 10-12 Haziran 1937'de Trabzon'a yaptığı gezi sırasında gerçekleşmiştir. 11 Haziran günü Halkevi'ne yaptığı ziyarette, şehirde faaliyet gösteren üç adet biçki-dikiş yurdunun açtığı el sanatları sergisini gezerken Trabzonlu hanımları yaptıkları başarılı çalışmalarından dolayı kutlamış ve yurtlardan birinin müdürü olan Mürüvvet Hanım'ın uzattığı anı defterine “*Cesur Yurt*” yazarak imzalamıştır.¹⁵¹ Hiç kuşku yok ki Atatürk'ün deftere yazdığı “*Cesur Yurt*” ibaresi, muhafazakârlığıyla bilinen Trabzon'da kadınların bu faaliyetlerinin cesaret gerektiren bir iş olduğuna işaret etmektedir.

Kadın modernleşmesi sürecinde önemli bir misyon üstlenen bu kurslar, daha sonra kurulan kız meslek liselerinin de altyapısını oluşturmuştur. Bu bağlamda Trabzon'da Kız Sanat Okulu'nun açılması bir ihtiyaç haline gelmiş, okulun açılışı ebeveynler tarafından beklenir hale gelmişti. Zira bu okuldan mezun olanların hem ortaokul mezunu sayılması, hem de biçki-dikiş, nakış, ev idaresi, çocuk bakımı gibi güncel yaşama yönelik beceriler kazanmaları bu okulların cazibesini arttırmıştır.

Biçki-dikiş yurtları, 1936'da Pratik Kız Sanat Okulu adıyla açılıp aynı yıl Kız Sanat Enstitüsü adını alan okulla birlikte fonksiyonlarını tamamlamıştır.¹⁵² Nitekim Hayrettin Ziya Taluy'un bu süreci değerlendirmek üzere kaleme aldığı yazıda da peçe ve çarşafın kaldırılmasında başta biçki-dikiş yurtları olmak üzere kadını kamusal alana taşıyan eğitim kurumlarının rolüne vurgu yapılmıştır. Yazar, Trabzon kadınının sezgi gücüyle önce biçki-dikiş yurtları aracılığıyla kendini kamusal alana taşıdığını, ardından bununla da yetinmeyerek ısrarlı talepleri karşısında Kız Sanat Okulu'nun kurulmasına vesile olarak önemli bir kazanım elde ettiğini ifade etmiştir.¹⁵³ Erken Cumhuriyet Dönemi Trabzon'unda kadın modernleşmesinin simgesel öncüsü konumunda bulunan Süreyya Hulusi Hanım'ın daha önce biçki-dikiş yurtlarında, ardından Kız Meslek Lisesi'nde öğretmenlik yapmış olması, bu kurumların sürecin kilometre taşlarını oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan feodaliteden kapitalizme geçiş, sosyolojik açıdan ciddi toplumsal değişmelere yol açmıştır. Üretim biçimi ve ilişkilerinde meydana gelen bu değişim, sanayi tesisleri

¹⁵¹ Usta, *a.g.e.*, s. 183-184.

¹⁵² Albayrak, *a.g.e.*, s. 946-947.

¹⁵³ Hayrettin Ziya Taluy, “Akşam Kız Sanat Okulu ve Trabzon Kadınlığı”, *YeniYol*, 17 Mayıs 1937.

merkezli yeni bir yaşam biçimini ortaya çıkarmış, köyden kente göçü önemli ölçüde hızlandırmıştır. Bu yeni sosyolojik yapı, geleneksel aileyi çekirdek aileye dönüştürdüğü gibi aile bireylerinin çalışma hayatına girmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti de batıda meydana gelen bu gelişmelerden etkilenmiş, Tanzimat'ın ilanıyla politikasını batılılaşma yönünde belirlemiş, II. Meşrutiyet döneminde uygulamaya hız verilmiştir. Milli Mücadele kadrolarının, modernleşme İttihat ve Terakki geleneğinin temsilcileri olduğu dikkate alındığında, Milli Mücadele başarısını da arkalarına alan Cumhuriyet'in kurucu kadrosu süratli bir modernleşme hareketi başlatmışlardır. Bu anlayış içinde Türk kadınlığının durumuna özel bir yer verilmiş, modernleşmede öncü bir rol üstlenmesi öngörülmüştür.

Bu çerçevede II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi Trabzon kadınlığına bakıldığında, Tanzimat'la başlayıp Meşrutiyetlerle devam eden Osmanlı modernleşmesi sürecinin Cumhuriyet'le birlikte topyekûn bir devlet politikası üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Bir "*ulus devlet*" olarak kurulan Cumhuriyet'in kurucu elitinin merkezde uyguladığı politikaların, merkez-çevre ilişkisi bağlamında bürokrasi üzerinden adım adım taşraya da yansıtıldığı anlaşılmaktadır. Konuya kronolojik açıdan bakıldığında, 1925 tarihli Şapka Kanunu, 1926 tarihli Medeni Kanun, 1930 tarihli Belediye Kanunu ve 1934 tarihli kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasına dair kanunun dönüm noktalarını oluşturduğu açıkça görülmektedir.

Söz konusu modernleşmenin toplumsallaştırılabilmesi için yasal düzenlemelerin dışında cemiyetler ve basın da özellikle kullanılmıştır. Osmanlı döneminde kadınlar, daha çok yardım amaçlı cemiyetlerde yer alarak toplumsal alana girmeye çalışırken Cumhuriyet'ten sonra siyasi amaçlı dernekler kurarak kamusal alandaki yerlerini almaya çalıştıkları görülmektedir. Bu girişimler, başlangıçta kimi idari ve sosyolojik kısıtlamalarla karşılaşsa da zamanla bu konuda önemli gelişmeler kaydedildiği görülmektedir. Hiç kuşku yok ki bu süreçte başını erkeklerin çektiği modernleşme yanlısı dinamiklerin de kadınları cesaretlendirme ve teşvik edici faaliyetlerde bulunduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira Trabzon Türk Ocağı'nın Süreyya Hulusi Hanım'a, hem Ocak konferans salonunda, hem de belediye meydanında kadınların toplumsal yaşama katılmasının zorunluluğu hakkında konferanslar verdirmesi ve bu konuda teşvik edici nitelikte çok sayıda yazının basında ısrarla yer alması da modernleşmeye erkek desteğinin göstergesidir.

Kurucu elitin ideolojik tercihi olan modernleşmenin Trabzon örneğindeki seyrinin, muhafazakâr bir yapıya sahip olmasına rağmen başkaca Anadolu şehirlerine kıyasla görece daha kolay kabul görmesi, hiç kuşkusuz şehrin 19. yüzyıldaki konumundan kaynaklanmaktadır. Zira 1830'da başlayan doğu-batı ticaretinin en önemli güzergâhlarından birinin merkezinin Trabzon limanı olması ve bu ticaret bağlamında şehirde çok sayıda ticari acentenin açılması, demografik çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu süreç içinde

şehirde ciddi bir ticaret burjuvazisinin oluşması, Trabzon'u mütevazı bir Anadolu şehri olmaktan çıkarmış, çok uluslu bir merkez konumuna getirmiştir. Trabzonlu zenginlerin çocuklarını eğitim için Avrupa kentlerine göndermesinin de etkisiyle hem Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeler, hem de buna bağlı olarak "*modern yaşam tarzı*" Trabzon'a taşınmıştır.

Bütün bu ekonomik ve sosyolojik verilerin de etkisiyle modernleşme hareketinin Trabzon'da görece daha fazla benimsenmesi ve kabul görmesi mümkün olmakla birlikte, öngörülen gelişmenin sağlandığını söylemek güçtür. Nitekim yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı üzere, 1580 sayılı Belediye Kanunu'yla kadınlara belediye meclislerine seçilme hakkının verilmesinden sonra Trabzon belediye meclisine giren üç kadın üyenin, toplantılardaki devamsızlıkları nedeniyle ikisinin üyelikten düşürülmesi, savımızı desteklemektedir. Zira bu durum, her ne kadar belediye meclisine seçilmiş olsalar da kendileri için yeni olan bu görev alanını içselleştiremediklerini, dolayısıyla da benimseyemedikleri için devamsızlık yaptıklarını söylemek abartılı bir tespit olmasa gerektir. Aynı pasif tutum, bir kadın üyenin de hazır bulunduğu ve kadınların peçe ve çarşaf giymelerinin yasaklanma kararının alındığı belediye meclisi toplantısında, kadın meclis üyesinin söz almamış ve görüş belirtmemiş olmasında da açıkça görülmektedir. Başka bir ifadeyle, pozitivist bir yaklaşımla uygulama alanına koyulmaya çalışılan erken Cumhuriyet Dönemi kadın modernleşmesi projesi, beklenen değişim ve dönüşümü sağlayamamış olmalıdır ki aradan 90 yıllı aşkın bir süre geçmesine rağmen halen ülkemizin gündemindeki sıcaklığını korumaktadır.

Kimliğin gözle görünür tezahürü olan giyim kuşam konusundaki mecburi kıyafet değişiklikleri, bu yönde devlet baskılarının geçmişi Batılılaşma çabalarının başladığı II. Mahmut dönemine ve Tanzimat Fermanı'na kadar gider. Bu dönemdeki mecburi kıyafet değişiklikleri daha çok erkeklere yönelik olmakla birlikte, çeşitli yayın organlarında dile getirilen kadın kıyafetlerinin değişmesi talebi de, Meşrutiyetten sonra seslendirilmeye başlanmıştır. Bu talebin temelinde değişen hayat tarzı önemli rol oynamıştır. Zira sosyal hayatın her aşaması Batılılaşırken kadın kıyafetlerinin bunun dışında kalmasını beklemek mümkün olamazdı.

KAYNAKLAR

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Trabzon Büyükşehir Belediyesi Arşivi
Veysel Usta Özel Arşivi

Gazete ve Dergiler

Çalı Kuşu
Feyz

Hakikat
Halk
Kehkeşan
Necm-i Ati
Reklam
Trabzon Muallimler Birliği
Yeniyol

Kitap ve Makaleler

- A.C. “Asri Muaşeret Mahfeli Meselesi”, *Yeniyol*, 21 Nisan 1925.
- AKSOY, Murat, *Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul 2005.
- AKTAŞ, Cihan, *Tanzimat’tan 12 Mart’a Kılık-Kıyafet ve İktidar*, İstanbul 20026.
- ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzon Millî Eğitim Tarihi*, C:1, İstanbul 2008.
- ARSLAN, Zehra, *Trabzon Türk Ocağı (1925-1931)*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2008.
- AYAZ, Hüseyin, “II. Meşrutiyet Dönemi Trabzon Basınından Bir Örnek: Kehkeşan Dergisi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 14, Bahar 3013.
- AYDOĞAN, Erdal, “Üçüncü Umum Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu*, S: 33-34, Mayıs-Kasım 2004.
- AZCAN, İbrahim, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi*, Trabzon 2003.
- BAKACAK, Ayça Gelgeç, “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı:44, Ankara 2009.
- BALKAYA, İhsan Sabri, *1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum 2006.
- BAYKAL, Tahir, *Bir Jandarma Subayının Gözünden 1937 Yılında Trabzon*, (Basılmamış Rapor), Trabzon 1937.
- BERKTAY, Fatmagül, “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed. Ayşe Berktaş, İstanbul 1998.
- BİRİCİKOĞLU, Hale, Türk Modernleşmesinde Kadın, *Second International Conference on Women’s Studies*, 2006.
- C. Ş., “Trabzon Asri Hanımlar Cemiyeti”, *Yeniyol*, 12 Haziran 1925.
- C.T., “Trabzon’da Teceddüd Hareketleri”, *Yeniyol*, 2 Mayıs 1925.
- COŞAR, A. Mevhibe, “Türkiye’den Bir Kadın Portresi: İlk Kadın İl Genel Meclisi Üyesi Fatma Zehra Saral”, *I. Türk Dünyası Kadınlar Kurultayı*, Haz. İlhan Gülsün, Ankara 2002.
- ÇAHA, Ömer, *Sivil Kadın, Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum*, Ankara 2010.
- ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul 1996.
- ÇAPA, Mesut – ÇİÇEK, Rahmi, “Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon’da Yaşam”, Trabzon 2004.

ÇAPA, Mesut, “Giyim Kuşamda Medeni Kıyafetlerin Benimsenmesi ve Trabzon Örneği”, *Toplumsal Tarih*, S: 30, (1996).

_____, “Trabzon Vilayeti Terakki ve Teali Kulübü”, *Tarih ve Toplum*, Mayıs 1993, C:19, S: 113.

ÇOLAK, Hikmet, *1930 Belediye Seçimleri*, AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

DURAKBAŞA, Ayşe, “Cumhuriyet Dönemi’nde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve “Münevver Erkekler”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul 1998.

_____, “*Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*”, İstanbul 2012.

EĞRİ, Sadettin, “II. Abdülhamit Döneminde Eğitim Sisteminde Modernleşme Çabaları: Kızların Eğitimi ve Bursa İnas Rüşdiye Mektebi”, *U.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 15, S: 26 (2014/1).

ELİUZ, Ülkü, *Tanzimat Romanında Feminist Söylem*, Trabzon 2009.

EMİROĞLU, Kudret, “Çalığışu Gazetesi-1926 Trabzon’unda Siyaset, Feminizm ve Futbol”, *Fırtına-İhtilal-Efsane Trabzonspor*, Der: Hakan Kulaçoğlu, İstanbul 2004.

_____, Trabzon’da Jön Türkler, *Trabzon 1989*, Ankara 1989.

GÖLE, Nilüfer, “*Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*”, Metis Yayınları, İstanbul 2014.

GÜZEL, Şehmus, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C: 4, İstanbul 1985.

Hafız Zühtü, “Okumak, Yazmak ve Kadınlar”, *Vatan Hediyesi*, Trabzon 1329.

Halit Rıfki, “Kulüplerde Gençlik”, *Necm-i Atı*, 1 Ocak 1928.

KADIOĞLU, Ayşe, “Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul 1998.

KAPLAN, Leyla, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Kadın Milletvekilleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S: 34, C: XII, Mart 1996.

_____, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını 1908-1960*, Ankara 1998.

KÖKSAL, Ülkü, *Trabzon’da Dernekleşme Süreci 1919-1950*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2015.

KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Ankara 1991.

Muhsin Ertuğrul, “Trabzonlular Hangi Oyunları Seviyorlar”, *Vakit*, 11 Haziran 1925.

Münir Hayri, “Trabzon’da Darülbedayi: Bekâr Ali Bey”, *Yeniyol*, 24 Mayıs 1925.

Müşahede ve Mülameze: Kadınlarımızda Atalet, *Yeniyol*, 4 Mart 1926.

Nezihe, “Menekşe”, *Kehkeşan*, No: 8, 1 Teşrinisani 1325.

Nermin, “Kadın Mektupları”, *Kehkeşan*, No: 23-24, 10 Temmuz 1326.

ÖKSÜZ, Hikmet – COŞAR, A. Mevhibe, “Kadının ‘Yeniden Toplumsallaşması/ Siyasete Katılımı/Kıyafet Meselesi’ ve Trabzon’dan Bir Kadın Portresi”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, Trabzon 2002.

ÖKSÜZ, Hikmet – USTA, Veysel, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon’un Yakın Tarihi*, Trabzon 2008.

ÖKSÜZ, Melek, “Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi”, *Turkish Studies*, C: 7/4, Yıl: 2012.

_____, “Trabzon Muhibb-i Fen ve Marifet Gençler Kulübü”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2007, S: 2, s. 55-65.

_____, “Trabzon’un İlk Kadın Konferansı: Süreyya Hulusi”, *Türkiye’de Kadın Hakları, Sorunları ve Çözüm Yolları 02-03 Aralık 2009*, Yeditepe Üniversitesi, s. 89-97. Polat, Nazım Hikmet, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991.

PULATHANELİ, Arslan, *Kıyı Dergisi*, Nisan 1988, S: 25.

SANCAR, Serpil, “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, *Doğu Batı*, Yıl:7, S:29, Ankara 2004.

Süreyya Hulusi, “Türk Kadınının Türk İctimaiyatındaki Meki ve Vazifelerini Tetkik”, *Türk Yurdu*, C:3, No: 16, (Şubat 1926).

TALUY, Hayrettin Ziya, “Akşam Kız Sanat Okulu ve Trabzon Kadınlığı”, *Yeni Yol*, 17 Mayıs 1937.

TEKELİ, Şirin, “Kadın”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul 1983.

TOSKA, Zehra, “Haremde Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri-Gündemleri ve Öncü Kadınlar”, *Defter Dergisi*, S:21, 2012.

Trabzon Kadınlığında İnkılâp”, *Yeni Yol*, 16 Ocak 1926.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1902, Haz. Kudret Emiroğlu, Ankara 2008.

Trabzonlu İlk Hanım Memurlarımız”, *Yeni Yol*, 1 Ekim 1925.

TURGUT, Şükrü, “Trabzon Mektubu”, *Hakikat*, 17 Kasım 1926.

TÜRER, Ferzan, *Atatürk İnkılâpları Açısından Türk Kadınının Sosyal ve Hukuki Durumu*, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1988.

USTA, Veysel, “Balkan Harbi’nde Trabzon: Trabzon Gönüllüleri ve Yardımlar”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu 16-18 Mayıs 2006*, C: 1, Trabzon 2011.

_____, *Atatürk ve Trabzon*, Trabzon 2011.

UYAR, Hakkı, “Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Erkeklerin Örtünme Sorunu”, *Bugünün Bilgileriyle Kemal’in Türkiyesi*, İstanbul 2012.

YAŞIN, Yael Navaro, “Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Ev İşinin Rasyonelleşmesi (1928-40)”, *Toplum ve Bilim*, S: 84, Bahar 2000.

YAZICI, Mustafa, *Trabzon Belediye Başkanları*, Trabzon 1997.

YURDSEVER ATEŞ, Nevin, *Yeni Harflerle Kadın Yolu/ Türk Kadın Yolu (1925-1927)*, İstanbul 2009.